

16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)

Enver Çakar*

Öz

Kadim bir şehir olan Antakya, tarih boyunca birçok devletin idaresi altında kalmış, 1516 yılında ise Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bazı tarihlerde sancak yapılsa da 16. yüzyıl boyunca genellikle Halep Sancağı'nın bir kazası olarak Osmanlı idari teşkilatı içindeki yerini almıştır. Antakya Kazası'nın Antakya, Süveyde, Kuseyr, Altunözü, Cebel-i Akra' ve Şuğur olmak üzere 6 nahiyesi vardı.

Evkaf kayıtlarından anlaşıldığına göre, 16. yüzyılın ortalarında Antakya Şehri'nde vakıfları olan toplam beş cami, 23 mescit, bir makam, bir muallimhane, bir medrese, bir buk'a ve bir zaviye yer almaktaydı. Ayrıca Antakya'nın kasaba ve köylerinde de bir cami, bir mektep, üç zaviye ve 13 mescit bulunuyordu.

Bu çalışmada, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen 1550 tarihli Halep Evkaf Defteri kaynak olarak kullanılmak suretiyle, Antakya Şehri ve köylerinde yer alan hayrat vakıfların isimleri, buldukları yerler ve personelleri ile yıllık gelir ve giderleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Altunözü, Kuseyr, Şuğur, Süveyde, Cebel-i Akra', vakıf, Habîbü'n-Neccâr.

The Waqfs of Antioch in the 16th Century (According to Awqaf Register Dated 1550)

Abstract

Antioch, an ancient city, remained under the rule of many states throughout history, but it came under the domination of the Ottoman Empire in 1516. Even the city has become *sanjak* in some periods, generally it took its place in the administrative organisation of Ottoman Empire as Sanjak of Aleppo's district during the 16th century. Antioch had 6 sub-districts: Antioch, Suvayda, Kusayr, Altunozu, Jabal Akra ve Shugur.

As it is understood from awqaf records; there were five mosque, twenty three masjid, one maqam, one muallimhane (primary shchool), one madrasa, one buk'a and one lodge which had their own waqf in the middle of 16th century. Also there were one mosque, one school, three lodges and thirteen masjids in village and town of Antioch.

In this study, relying on Aleppo's awqaf records of 1550 which is available at the Archive of General Directorate of Land Registry and Cadastre, waqfs' names, location, officers, annual income and expenses in the city of Antioch and its villages have been studied.

Keywords: Antioch, Altunouzi, Kusayr, Shugur, Suvayda, Jabal Acra', waqf, Habîb al-Naccâr.

* Prof. Dr.; Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Elazığ.

Giriş

1516 yılında Osmanlılar tarafından alınan Antakya, ilk zamanlarında “sancak”¹ statüsüyle Şam Beylerbeyliği’ne bağlanmış (Çakar 2003-2: 359), fakat çok geçmeden sancak olmaktan çıkartılarak Halep Sancağı’na dâhil edilmiştir². 1581 yılında tekrar sancak olarak yapılandırılmış (BOA, *KK*, *Ruus* 239: 147, 179, 235) ise de kısa bir müddet sonra yeniden kaza³ statüsü ile Halep Sancağı’na bağlanmıştır. Antakya Kazası, 16. yüzyılda Antakya Şehri ile idari bakımdan ona bağlı olan Antakya, Kuseyr, Altunözü, Cebel-i Akra, Süveyde ve Şuğur nahiyelerinden⁴ meydana geliyordu (Gündüz 2009: 48-49).

1526 yılından itibaren Antakya Kazası’nın bütün tahrirleri Halep ile birlikte ve aynı tarihlerde yapılmıştır. Dolayısıyla, Halep’in 1526, 1536, 1550, 1570 ve 1584 tarihli tahrir defterlerinde Antakya Şehri ve nahiyeleri de yer almaktadır. Halep Sancağı’nın çok sayıda tahrir defteri olmasına rağmen, evkaf defterleri yönünden aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir.

Öte taraftan, Osmanlı idaresine girdiği 1516 yılından 1549 yılına kadar Şam Beylerbeyliği’ne bağlı bir sancak statüsüyle yönetilen Halep, bu tarihten itibaren bir beylerbeylik merkezi haline getirilerek vilayete (eyalet) dönüştürülmüştür. Bu sırada daha önce Şam Beylerbeyliği’ne bağlı olan Hama, Humus, Adana, Bâlis, Kilis, Birecik, Selemiyeye ve Ma’arra sancakları da Halep Beylerbeyliği’ne bağlanmıştır (Çakar 2003-2: 360-361). Bu idarî yapılanmadan hemen sonra beylerbeyi-

lik dâhilinde genel bir sayım (tahrir) da yapılmıştır. Bu sayımla birlikte Halep ve ona bağlı sancakların ayrı ayrı mufassal defterleri düzenlenmiştir. Fakat beylerbeylik dâhilinde yer alan bütün vakıflar farklı defterlere kaydedilmeyip sadece bir defterde toplanmıştır. Diğer dönemlerde yapılan tahrirlere ait başka evkaf defteri bulunmadığı için de 1550 tarihinde hazırlanan bu defter, Antakya vakıfları konusunda ayrıntılı bilgi veren elimizdeki tek evkaf defteri özelliğini taşımaktadır.

Bahse konu olan defter, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi’nde yer almakta ve 556 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Defterin hiçbir yerinde ne zaman kaleme alındığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple defter, 992 hicri (1584 miladi) tarihli olarak tespit edilmiş ve bu şekilde arşiv kataloğuna kaydedilmiştir (bkz. Işık-Kadioğlu-Yıldırım 2012: 156; 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-Kâdiriyye Defteri 1999: 17; İlhan 1991: 434). Ancak defterdeki veriler 1584 tarihli Halep Sancağı Mufassal Tahrir Defteri ile karşılaştırıldığında, bu iki defterin aynı dönemde hazırlanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü evkaf defterinde yer alan köy ve mezra gelirleri sadece 1550 tarihli mufassal tahrir defterindeki bilgilerle örtüşmektedir⁵. Bu mufassal tahrir defteri de Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Tapu-Tahrir Defterleri Tasnifinde 454 numarada kayıtlı bulunmaktadır⁶. Ayrıca evkaf defterinde Halep’te 1550-1584 yılları arasında kurulan vakıfların (mesela 1555’te Dukakinzade Mehmed Paşa, 1574’te Hanzade Mehmed İbrahim Paşa ve 1583’te Behram Paşa vakıfları) kaydı da yer almaktadır. Dolayısıyla bunun 1550 tarihli olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur.

Bu çalışmada, 1550 tarihli Halep Evkaf Defteri

- 1 Sancak, Osmanlı taşra idarî taksimatının ana yönetim birimi olup, kaza, nahiye ve köyler gibi belli coğrafi sınırı vardı. Beylerbeylikleri teşkil eden sancakların en yüksek idarecisi sancakbeyi (mîrlivâ) idi. Sancak hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şahin 2009: 97-99; Deny 1997: 186-189.
- 2 1526 tarihli Halep tahrir defterinde Antakya ve nahiyelerini Halep Sancağı’na bağlı olarak görmekteyiz. Bkz. Çakar 2003-1: 29.
- 3 Kaza, kadının idarî ve adlî bölgesi olup, her sancakta bir sancakbeyinin yanı sıra bir kadı da bulunurdu (İnalıcık 2004: 122).
- 4 Sözlükte “taraf, cihet, yöre, kenar, bölge” anlamlarına gelen nahiye kelimesi, Osmanlı idarî sistemi içinde bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi, yöreyi ve hatta semti ifade etmekteydi. Bir kazaya ve sancağa bağlı idarî birimleri teşkil eden nahiyelerin çeşitli sayıda köy ve mezrası vardı. Şahin 2004: 306-307.

- 5 Mesela Halep Evkaf Defterinde 500 akçe olan Kuseyr’e bağlı Ferikî adlı mezranın hâsılı (bkz. TKA, *Evkaf* 556: 138^a), 1550 tarihli Halep Tahrir Defterinde (BOA, *TD* 454) yine 500 akçe, 1584 tarihli Halep Tahrir Defterinde (BOA, *TD* 610) ise 800 akçedir (bkz. Gündüz 2009: 224).
- 6 Bu defterde de ne zaman kaleme alındığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Fakat bu tahririn neticesinde hazırlanan timar icmal defteri hicri 957 (1550 miladi) tarihlidir (bkz. BOA, *TD* 271: 57). Ayrıca 7 Cumâde’l-ulâ 957 tarihli bir ruus kaydında da Halep Sancağı tahririnin bu tarihte tamamlandığı ifade edilmektedir. Bkz. BOA, *KK*, *Ruus* 209: 52.

kaynak olarak kullanılmak suretiyle⁷, Antakya'da yer alan vakıf eserleri ile bunların gelir ve gider kalemleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca vakıf kayıtları⁸ ışığında, Antakya Şehri'nin 16. yüzyılın ortalarındaki genel görünümü ile sosyal ve ekonomik yapısı da tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Evkaf Kayıtlarına Göre Antakya Şehri

Evkaf defterinde, bazı arazi ve bahçelerin yeri tarif edilirken "der dâhil-i sûr-ı Antakya" denilmesi (TKA, *Evkaf 556*: 129^b, 135^a) Antakya Şehri'nin 16. yüzyılın ortalarında surlarla çevrili olduğunu göstermektedir. Batılı seyyahların⁹ yanı sıra 17. yüzyıl seyyahlarından olan Evliya Çelebi de Seyahatnamesi'nde şehir surlarından bahsetmekte, yarısının doğu tarafındaki dağlardan geçtiğini, diğer yarısının ise aşağıdaki düzlük alanda yer aldığını ifade etmektedir (Evliya Çelebi 1999: 35-36). Tabii olarak bu surların dışarıya açılan kapıları da vardı. Bu kapıların sayısı ve isimleri konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, en kapsamlı olanına göre Antakya'nın sekiz kapısı olup, bunlar Bâb-ı Bulus (Aziz Pol Kapısı), Bâb-ı Dük (Dük Kapısı), Bâb-ı Kelb (Köpek Kapısı), Bâbü'l-Cisr (Köprü Kapısı), Bâb-ı Zeytun (Zeytin Kapısı), Bâbü'l-Hadîd (Demir Kapı), Bâb-ı Süveydiye (Süveydiye Kapısı) ve Bâb-ı Corç (Aziz Corc Kapısı) adlı kapılardı¹⁰. Evliya Çelebi ise sadece Halep ve Şam kapılarından bahsetmektedir (Evliya Çelebi 1999: 35-36). Fakat depremlerin etkisi ve askeri kuşatmalar sebebiyle sur ve kapılardan günümüze pek fazla bir şey kalmamıştır. Şehrin iç kalesinin ise şehrin doğu tarafındaki tepelerin birinde bulunduğu ve 14 burçlu olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir (Eroğlu-Babuçoğlu-Köçer 2007: 113).

Eski Antakya şehri Âsi Nehri ile Habîbü'n-Neccâr

Dağı arasında yer aldığı için şehre giriş Âsi Nehri üzerinde kurulan bir köprü sayesinde oluyordu. Bu köprüden geçmek için de muayyen bir ücret ödemek gerekiyordu. Antakya'daki köprüden devlet hesabına tahsil edilen verginin toplam miktarı 1550 yılında 10 bin akçe, 1570 ve 1584 yıllarında da 12 bin akçe idi (Gündüz 2009: 166). 1730 tarihli iki ayrı kayıttan anlaşıldığına göre, köprübaşında "Özbekiyye Tekkesi Camii" veya "Özbekhane" adıyla bilinen bir yapı vardı¹¹. Fakat bu caminin sonraki yıllarda yapılmış olması da muhtemeldir. Çünkü 1550 tarihli evkaf defterinde bu camiden bahsedilmemektedir.

Antakya'nın bir meydanı vardı. Bu meydan aynı zamanda bir mahalleye de isim olmuştur. Antakya Meydanı'nda Kansu ve İnal Eşfer adlı iki kişinin mezarı bulunuyordu. Bunlardan vakıf kurucusu olan İnal Eşfer Memlûk Devleti'nde Emir-i ahur (mirahur) olarak görev yapıyordu. Kansu ise bunun ya babası ya da kardeşi idi. İnal Eşfer her iki mezar için iki ayrı değirmenden $\frac{3}{4}$ hisseyi vakfetmiştir. Yine Meydan Mahallesi'nde Mağribiye adlı bir zaviye yer alıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^b). Ayrıca 1550 yılından sonra burada Meydan adıyla bilinen bir hamam da yapılmıştır¹². 1720 tarihli bir kayıta "Meydan Kennâsi"nden bahsedilmesi (VGMA, *HD 1067*: 180), burada bir tuvaletin de mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Şehir Meydanı'ndan başka, Antakya'da şehre gelen hububat vb. şeylerin tartılarak vergisinin alındığı "Arsa" olarak adlandırılan bir alan da mevcut olup, bu alanda tartı veya ölçüm işlerine bakan bir "keyyâl"¹³ vazife yapıyordu.

Öte taraftan Antakya'da kale içinde, suyu Âsi Nehri'nden dolaplarla temin edilen hamamlar vardı. Nitekim 16. yüzyıl tahrir defterlerinde *Meydan Hamamı* ile sur dâhilinde olup ismi belirtilmeyen başka bir hamamdan bahsedilmek-

7 Varak halinde düzenlenmiş olan defterde, Antakya ile ilgili kısım 128^b-140^a. sayfalar arasında yer almaktadır.

8 Evkaf defterinde yer alan Antakya'daki hayrat vakıfların vakfiyeleri mevcut değildir. 19. yüzyılda hazırlanan Muhasebe Defterlerinde de 1550 tarihli Evkaf Defterinde adları geçen vakıflarla ilgili kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır (mesela bkz. BOA, *EV 14902*; BOA, *EV 38966*). Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki kayıtlar da daha ziyade imam, hatip, müezzin, mütevellî vb. atamalarla ilgilidir.

9 Antakya surlarının 16-19. yüzyıllardaki durumu hakkında Batılı seyyahların gözlemleri için bkz. Konukçu 2001: 275-285; Gündüz-Hilooğlu 2010: 27-37.

10 Antakya kapıları hakkında geniş bilgi için bkz. Tozlu 2009: 30-34.

11 "Antakya'da köprü başında Özbekhâne'de vakt-i zuhur ve 'asrda ber vech-i hasbî imâm olan Ahmed Halîfe'ye berâtî mûcebince tahrîr-i 'inâyet" (VGMA, *HD 1068*: 155); "Antakya'da Nehr-i Âsi üzerine binâ olunan hâric-i cisrde Özbekiyye Tekkesi Câmî'i'nde vakt-i zuhur ve vakt-i 'asrda hasbî imâmî ...". VGMA, *HD 1068*: 161.

12 Bu hamamın 1570 yılında 5.200 akçe, 1584 yılında ise 5.000 akçe yıllık geliri vardı. Gündüz 2009: 166.

13 Mesela, 1703 yılında keyyâl vazifesi "ber vech-i hasbî" tarikiye Ramazan adlı birine tevcih edilmiştir. VGMA, *HD 1159*: 22.

tedir¹⁴. Yine Âsi Nehri üzerinde kurulu *Sabuniye, Cündî, Meşre'a, Rikâbiye, Sultan, İbn-i Mu'allâ ve Cedid* (Yeni) adlarını taşıyan yedi değirmen bulunmaktaydı. Ayrıca 1536 yılında *Zer'ûniye* adlı bir değirmen de harap durumdaydı (BOA, TD 397: 320; BOA, TD 454: 564, 566).

1550 yılında Antakya'nın esas büyük çarşısı "Sûk-ı Antakya" (TKA, *Evkaf 556*: 132^b, 135^a) olarak adlandırılan Antakya Çarşısı idi¹⁵. Küçük çarşılarından olan Sûkû'l-Halvanî (TKA, *Evkaf 556*: 130^b) yani Tatlıcılar Çarşısı'nda tatlı imalatçıları örgütlenmişti¹⁶. Debbâğa Mescidi için bir debbâğ dükkânının vakfedilmesi (TKA, *Evkaf 556*:130^b) dericilerin bu civarda bulunduğuna işaret etmektedir. Nitekim Antakya tabakhanesinin 1550 yılında 1.200 akçe vergi geliri vardı (BOA, TD 454: 565). Attârlar, yani güzel koku, kuruyemiş, baharat ve benzeri ürünler satan esnaf Sûkû'l-'Attârîn (Attârlar Çarşısı) olarak bilinen çarşıda faaliyet gösteriyorlardı ve burada bulunan 11 dükkân Fârisiye Medresesi'ne vakfedilmişti (TKA, *Evkaf 556*:130^a). Uncular Meydanı'nda da uncu esnafı bulunuyordu¹⁷. Diğer vakıf kayıtlarında (17-18. yüzyıllar) ise Külâhçılar Sûku (VGMA, HD 1140: 85), Sûkû't-Tahtânî (Aşağı Çarşı) (VGMA, HD 1140: 85), Uzun Çarşı

(Hümmâre Mahallesi'nde) (VGMA, HD 1061: 194), Muhtab (Kıl Dokuyanlar) Çarşısı (VGMA, HD 1068: 162), Neccâr Sûku/Neccâr Bazarı (İmran Mahallesi'nde) (VGMA, HD 1140: 83; VGMA, HD 1168: 156; VGMA, HD 1067: 175), Sipahi Çarşısı (VGMA, HD 1017: 178), Öküzvât Bazarı (VGMA, HD 1017: 179) ve Sûkû'ş-Şî'âr (VGMA, HD 1067: 178) adlı çarşılarından da bahsedilmektedir.

Evkaf defterinde, Antakya Şehri mahallelerinden 11'inin adı geçmektedir ki bunlar; Debbûs, İmran, Kastel, Mahsen, Maslaba, Meydan, Mukbil, Saru Mahmud, Süveyka, Şenbek (İbn Şenbek) ve Şirince adlı mahallelerdir¹⁸. Ayrıca Hayyâk (Dikişçi) ve Henârik adlı iki mahalleden daha bahsedilmektedir. 16. yüzyıl tahrir defterlerinde bu isimlerin yer almaması, bunların mahalleden ziyade belirli bir grubun oturduğu alanı ifade ettiği izlenimini vermektedir. Fakat bunların farklı isimde kaydedilmiş mahalleler olması da muhtemeldir.

Mukataa kayıtlarından¹⁹ anlaşıldığına göre, Antakya'da tekstil sanayisi özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında önemli gelişme kaydetmiştir. İpliklerin boyandığı boyahanenin yıllık mukataa geliri 1550 yılında 5.000 akçe iken 1570 yılında 7.000 akçeye, 1584 yılında da 8.000 akçeye yükselmiştir. Yine Antakya'da tekstil sanayisinin olmazsa olmazı olan ipliğin satıldığı bir pazar yeri vardı ve bu pazarın vergi geliri, dellalitesi ile birlikte, 1550 yılında 6.000 akçe iken 1570 yılında 8.000 akçeye yükselmiştir. Ayrıca Antakya'da tekstil sanayisinin hammaddesi olarak ipekçilik de yaygın²⁰ olup,

14 17. yüzyılda Antakya'daki hamamların sayısı daha fazlaydı. Bkz. Evliya Çelebi 1999: 36.

15 Sahillioğlu yakın dönemlerdeki Antakya'nın çarşı yapısını şu şekilde tasvir etmiştir: "Şehri boydan boya kesen caddede ile nehir arasında kalan kısmın orta yerindeki çarşı, uzun çarşıdan başlar köprüye uzanırdı. Çarşı kuzeye doğru üç paralel caddede ile köprüye ulaşır, en soldaki uzun çarşının devamı olan caddede üzerinde kunduracılar, nalburlar, terziler, necarlar (marangoz) ikinci paralel caddede tenekeçiler, manifaturacılar; sol taraftaki handa ise kuyumcu ve tuhafiyeciler bulunurdu. Attar ve manifaturacılar çarşısı hububat satılan meydana ulaşır, diğer taraftan ikinci bir caddede olarak da sarraçlar ve köşkerlerle (yemenici) devam ederdi. Sağ tarafta eski elbise satıcıları, ikinci ve daha geniş caddede demirci esnafı, yine sağda bir caddede üzerinde keçi kılı işleyen esnaf yer alırdı. Keşşger esnafının iş yerlerinin bitiminde çıkırıç esnafı, onun önünde sağa açılan caddede üzerinde kilim ve aba dokuyan esnaf, paralel üçüncü caddede yoğurtçu, peynirci, bakırcı ve bıçakçılar vardı. Bıçakçıların karşısında Debbâğhane Camii ve ardındaki caddede tabak esnafı bulunuyordu. Köprü çarşısı denen yerde bakkal, manav, kasap, kebabçı esnafı karışık olarak yerleşmişti. Âsi kıyısındaki caddede üzerinde oteller ve kahvehaneler sıralanmıştı". Sahillioğlu 1991: 232.

16 Antakya'da Sûkû's-Semânî'nin (Seksenler Çarşısı) olarak bilinen bir çarşı da vardı. Fakat bu çarşının ne amaçla kullanıldığı bilgisi evkaf defterinde yer almamaktadır. Bkz. TKA, *Evkaf 556*: 133^a.

17 "Antakya'da Uncular Meydanı'nın ve uncuların hammâl başısı Seyyid Mehmed berâtn zâyî' itmekle 'inâyet". VGMA, HD 1067: 178.

18 Mufassal tahrir defterinde, Antakya'nın 1550 yılında 22 mahallesinin olduğu görülmektedir. Bunlar; Cami-i Kebir, Cullahân, Dört Ayak (Debbûs), Güllük (İbn-i Sey'a), Harami Bekir, İmranoğlu, Kanavat, Kastel, Keşkekoğlu, Maslaba (Halâbü'n-Nemle), Bıçakçılar, Meydan, Mahsen, Mukbiloğlu, Paşaoğlu, Saha, Saru Mahmud, Sofiler, Süveyka İbn-i Hümmâre, Şenbekoğlu, Şeyh Kasım Camii (Sofiyân-ı Erdebilî) ve Şirince Pınar adlı mahallelerdi. Bkz. BOA, TD 454: 555-564.

19 Mukataa kayıtları için bkz. BOA, TD 454: 564-567; BOA, TD 493: 632-634; BOA, TD 610: 628-629.

20 1772 yılında Antakya'yı ziyaret eden İngiliz Seyyah Abraham Parsons burada çok miktarda ipek üretildiğini, bir kısmının Halep ve Antakya'da işlendiğini, bir kısmının da Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerine ihraç edildiğini belirtmektedir. 19. yüzyıl seyyahlarından olan Kinneir de Antakya'da halkın başlıca geçim kaynağının ipekböcekçiliği olduğunu, ham veya işlenmiş ipek ihracatından büyük gelir sağlandığını tespit etmiştir (Gün 2010: 71). Antakya'da üretilen ipek, başta Halep olmak üzere imparatorluğun muhtelif bölgelerine gönderiliyordu (Eroğlu-Babuçoğlu-Köçer 2007: 113).

ipeğin ip haline getirildiği tezgâhtan (dolab-ı harir) 1550'de 1.500 akçe, 1570'te de 2.000 akçe yıllık vergi geliri sağlanıyordu (Gündüz 2009: 166).

Antakya'da bir mahalle adının Hayyâk (TKA, *Evkaf* 556:132^a) olması burada dikişçiler esnafının, Mescid-i Şeyh Hamza Mahallesi'nin de Bıçakçılar adıyla bilinmesi (BOA, *TD* 397: 317; BOA, *TD* 454: 560) burada bıçak satan ve imal eden esnafın oturduğuna işaret etmektedir. Hamamcıoğlu Mescidi vakıfları arasında bir hallaç dükkânının olması (TKA, *Evkaf* 556:133^a), hallaç esnafının olduğunu, bir mahallenin Cullâhân²¹ adını taşıması da cullâh yani bez dokumacılığı yapan çulha esnafının burada oturduğunu göstermektedir. Zira Antakya'da çulhacıların "Sûk-ı Çulha" adıyla bilinen bir çarşıları vardı ve buradaki 17 dükkân Fârisiye Medresesi'ne vakfedilmişti (TKA, *Evkaf* 556: 136^a). Ayrıca Saru Mahmud Mescidi vakıfları arasında iki, Kubbeli Mescid vakıfları arasında da bir cullâh dükkânı bulunuyordu (TKA, *Evkaf* 556: 131^{a-b}).

Antakya'da faaliyet gösteren diğer esnaf grupları ise; abacı, arpacı, bahçıvan, basmacı, bazirgân, berber, boyacı, bozacı, çalgıcı, çerçi, çıbıkçı (çubukçu), çıkırıkçı, değirmenci, demirci, destari (sarık ve tülbent satan), ekmekçi/habbâz, eskici, fahûreci (çanak-çömlekçi), hamamcı, hammal, hasırcı, havlucu, ka'keci (kurabiyeci), kalaycı, kahveci, karcı, kasap, kaşşas (çöpçü), kavukçu, kazancı, kazzaz, kebabçı, keşeci, kılıççı, kuyumcu, künefecî, kürkçü, köşker/keşfer (ayakkabıcı), leblebici, lehimci, ma'saracı, mimar, nalbant, neccâr (marangoz), oturakçı, penbeci (pamukçu), saka (sucu), sarraç, sellah, semerci, tarakçı, terzi ve yorgancı gibi esnaflardır²². İmalat ve üretim sektöründe faaliyet gösteren çulha, köşker, debbâğ, ekmekçi ve bahçıvan kesimi esnaf grupları

21 Cullâhân 1550 yılında Antakya'nın Kanavat'tan sonra nüfus bakımından en kalabalık ikinci mahallesi idi. Bkz. Gündüz 2009: 35-39; Öztürk 1996: 329.

22 Bu esnaf grupları, sonraki dönemlere ait (18 ve 19. yüzyıllar) belgelerden tespit edilmiş olmakla birlikte, büyük çoğunluğunun 16. yüzyılda da mevcut olduğu söylenebilir. Zira bunlar bir şehirde hemen her dönemde olması gereken esnaflardır.

inde sayıca daha kalabalıktı (Özdemir 2002: 50-51; Gül 2008: 177-178; Kara 2004: 153-154).

Evkaf kayıtlarından anlaşıldığına göre, 1550 yılında Antakya'da mülkiyeti vakıflara ait olan veya vakıf arsa üzerine inşa edilen 201 dükkân vardı. 17. yüzyıl seyyahlarından olan Evliya Çelebi'ye göre ise şehirde 350 dükkân, dokuz adet de tüccar hanı mevcuttu (Evliya Çelebi 1999: 36).

Öte taraftan Antakya ve nahiyelerinde çok sayıda zeytin ağacı bulunmaktaydı. Nitekim 1550 yılında sadece vakıflara ait veya vakıf arazilerde ekili olan 3.949 zeytin ağacının varlığını tespit edebilmekteyiz. Zeytin ve buna bağlı olarak zeytinyağı üretimi, sabun sanayisinin de gelişmesini sağlamıştır. Mesela 1550 yılında vakıf değirmenlerinden biri "Sâbûniye" ismini taşıyordu (BOA, *TD* 454: 564). Muhtemelen bu değirmen sabuncuların olduğu semtte kurulmuştu²³. Antakya'da üretilen sabunlar, özellikle Adana, Kayseri ve Sivas vilayetlerine gönderiliyordu (Eroğlu-Babuçoğlu-Köçer 2007: 113).

16. yüzyılın ilk yarısında şehirde çeşitli malların satıldığı pazarlar da vardı. Bunların başlıcaları; iplik (rişte) pazarı, at pazarı, hayvan (koyun ve keçi) pazarı, köle ve cariye pazarı ile kepenek pazarı idi. Ayrıca şehirde yağ, bal, pekmez, incir ve hububatın satıldığı bir kapan ile bir meyhane, bir boyahane, bir tabakhane, bir başhane, bir dalyan, bir çeltik dibeği, bir ipek dolabı, iki hamam ve biri harap olmak üzere sekiz adet de değirmen bulunuyordu (BOA, *TD* 397: 320-321; BOA, *TD* 454: 564-566). Yine şehirde, Cebel-i Ahmer'deki (Kızıldağ) karlıklardan getirilen ve içeceklerin soğutulmasında kullanılan buz ve kar satılıyor ve geniş bir alıcı kitlesi buluyordu (Sahillioğlu 1991: 231).

Esnaflar, ahi ya da lonca teşkilatı çerçevesinde örgütlenmişlerdi. Her esnaf grubunun başında devlet ile temsil ettiği esnaf grubu arasında münasebeti sağlayan bir liderleri vardı. Antakya'da dericiler esnafının reisine "ahi baba", attâr, neccâr,

23 Antakya'da daha sonra Sabun Hanı adıyla bilinen bir han da inşa edilmiştir.

katırcı ve hallaç esnafının yöneticilerine “şeyh”, bakkal esnafının yöneticisine de “bazarbaşı” deniyordu (Özdemir 2002: 19). 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın ilk yarısında hazırlanan belgelerden anlaşıldığına göre, Antakya’da demirci, çıkırıkçı, kuyumcu, terzi, kürkçü, kavukçu, yorgancı, penbeci (pamukçu), abacı, boyacı, cullâh, serrâc, kirişçi, keşşger (ayakkabıcı), saka (sucu), bahçıvan ve berber esnafının şeyhleri de vardı (VGMA, HD 1061: 16, 189, 193, 194; VGMA, HD 1067: 175, 176, 177, 178; VGMA, HD 1068: 157; VGMA, HD 1017: 179).

1550 yılında Antakya Şehri’nde vakıfları olan toplam beş cami, 23 mescit, bir makam, bir muallimhane, bir medrese, bir buk’a ve bir zaviye bulunmaktaydı.

Antakya’nın en önemli ziyaret mekânı olan Habîbü’n-Neccâr Makamı²⁴ bir imaret olarak birçok insana hizmet veriyordu²⁵. Ulu Camii (Camiü’l-Kebîr) de şehrin en eski yapılarından biriydi ve çarşıların olduğu ana merkezinde yer alıyordu. Şehirde bulunan diğer önemli ibadet mekânları ise Habîbü’n-Neccâr Camii, Şeyh Alaüddin Camii, Erdebili Camii ve Yunus Fakih Camii idi. Bu camilerden başka, şehrin hemen her mahallesinde bir mescit vardı. Bunlar da; Ağca, Ağloğlu, Debbâğa, Gazioğlu, Hamamcioğlu, Hümmareoğlu, İbn Ruteyl, İbn Sofi, İmran, Kastel, Kubbelü, Maslaba, Meydan, Mukbil, Nu’man, Saru Mahmud, Şam, Şenbek, Şeyh Ahmed Şenbek, Şeyh Haliloğlu, Şeyh Necm ve Şuğurluoğlu adlarını taşıyordu. Ayrıca Cafer Ağa Mektebhanesi, Fârisiye Medresesi, Gâziliyetü’l-Berrâniye Buk’ası ve Mağribiye Zaviyesi de 16. yüzyıl Antakya’sının en önemli eğitim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.

24 Evliya Çelebi’nin tespitlerine göre Antakya’da dokuz tane tekke vardı. Bunlardan ikisi (biri Habîbü’n-Neccâr Dağ’ında, diğeri aşığı şehirde) Habîbü’n-Neccâr Tekkesi olarak biliniyordu. Bkz. Evliya Çelebi 1999: 36.

25 Genellikle mutfak, yemekhane, kiler ambar, ahır ve misafirlerin yatacakları odalardan meydana gelen imaretlerde külliye çalışanlarına, mektep ve medrese öğrencilerine, derişlere, yörenin fakirlerine ve bütün yolculara parasız yemek veriliyordu. Yediylidiz: 2013: 481.

Fakat bütün bu yapılardan sadece Ulu Camii, Habîbü’n-Neccâr Camii, Ağca Mescit (Ağca Camii), Meydan Mescidi (Meydan Camii) ve Şeyh Alaüddin bin Şeyh İbrahim el-Halvetî Camii (Şeyh Ali Camii) günümüze ulaşabilmiş, diğer vakıf eserleri ise başta deprem olmak üzere, çeşitli sebeplerden dolayı yıkılarak ortadan kalkmıştır. Ayrıca bazılarının da adı değişikliğe uğradığından bunları tespit etme imkânı kalmamıştır.

Antakya şehrinin hâricinde kaza dâhilindeki kırsal yerleşmelerde de bir cami, bir mektep, üç zaviye ve 13 mescit bulunmaktaydı. Buna göre, Cebel-i Akra’ Nahiyesi’nin Ordu adıyla bilinen kasabasında Kasım Bey Camii ve Mektebi ile Ferec Bey Mescidi, Kuseyr Nahiyesi’nde Şeyh Areseddin Halil es-Samed Zaviyesi, Fenk köyünde Fenk Zaviyesi ve Zeryol köyünde bir zaviye, yine Kuseyr Nahiyesi’nin Mekâbiros, Com, Mağdeletü’n-Nasarâ, Kayacık, Fâtikiye, Bekreni, Kanbalit, Filincar, Aklanûs ve Meshânû köyleri ile Şuğûr Nahiyesi’nin Kandûn ve Çorakiye köylerinde de birer mescit vardı.

Antakya Kazası’nda yer alan din, ilim ve hayır kurumları için çok sayıda gayrimenkul vakfedilmiştir. Bu bağlamda, vakfedilenler arasında 25 köy, 23 mezra, dokuz hâkûre (küçük bahçe), 18 ğirâs, 11 bahçe yeri (arazi), 17 ev yeri (arsa), 80 ev, 201 dükkân, 35 dükkân zemini, sekiz havş (avlu), dört oda, yedi değirmen, iki bahçe, bir bostan, 1.965 adet zeytin ağacı²⁶, 16 dut ağacı, iki ceviz ağacı ve 600 adet de üzüm asmaları bulunuyordu. Meyve ağaçlarının mühim bir kısmı “ğirâs” denilen fidanlık mahiyetinde idi²⁷. Köy, mezra ve değirmen gelirlerinin bazıları tamamen, bazıları da hisse halinde vakfedilmişti (bkz. Tablo-1).

26 Ğirâs olarak adlandırılan zeytinlikler buna dâhil değildir. Ayrıca bazı vakıf zeytinliklerdeki ağaç sayısı da evkaf defterinde belirtilmemiştir. Dolayısıyla Antakya’da vakıf olan zeytin ağacı sayısı bu rakamdan çok daha fazlaydı.

27 Bu ğirâslarda, takriben 1.984 adet zeytin, 40 adet incir ve 6 adet de ceviz ağacı yetiştiriliyordu.

Tablo 1. Antakya Kazası'nda Vakıf Akarları (1550)

Köy	Hisse	Tamamen	Toplam (Adet)
Köy	16	9	25
Mezra	16	7	23
Hakûre	-	9	9
Ğirâs	-	18	18
Dükkân	1	200	201
Ev	-	80	80
Havş	-	8	8
Oda	-	4	4
Değirmen	4	3	7
Dükkân Zemini	-	35	35
Ev Yeri (Arsa)	-	17	17
Bahçe Yeri (Arazi)	2	9	11
Zeytin Ağacı	-	1.965	1.965
Dut Ağacı	-	16	16
Ceviz Ağacı	-	2	2
Üzüm Asması	-	600	600
Bahçe	-	2	2
Bostan	-	1	1

Vakıf gayrimenkulleri arasında sekiz tane havş²⁸ ve dokuz tane de hâkûre vardı. Antakya'daki havşlar bir avlu etrafındaki evler veya odalardan oluşuyordu. 2-8 ev veya 3-36 odadan oluşan havşlar olduğu gibi, muhtelif sayıda kulübelere meydana gelen havşlar da vardı. Bunlar, daha ziyade şehir dışından gelen fakir insanların kullandığı mekânlar olup, evlerde aileler, bir odalı yerlerde ise bekâr olanlar kalıyordu (Çakar 2005: 450-451). Her havşın ortasında büyük bir açık avlu yer alıyordu ve evlerin (veya odanın) kapıları buraya açılıyordu. Avluda ortaklaşa kullanılan kuyular ve tuvaletler de bulunuyordu (Raymond 1995: 230-232). Hâkûreler ise, içinde birkaç ağacın bu-

28 Havş, Arapça'da "kapalı, kapalı alan ve avlu" anlamında kullanılmaktadır. Wehr 1976: 214.

lunduğu küçük bahçelerdi (Wehr 1976: 195)²⁹. Bir caminin veya hamamın yanında da olabilen bu küçük bahçelerin sadece arazisi vakfa aitti ve bunlar şahıslara kiraya veriliyordu³⁰.

Yine vakıf malı olup, belirli bir kira karşılığında üzerinde dükkân veya ev yapımına müsaade edilen arsalar vardı. Bu arsaların kirasına da vakıf terminolojisinde "hıkr" veya "hukr" deniyordu (Wehr 1976: 195). Zeytin, incir ve ceviz fidanı yetiştirilen vakıf arazilere ise "ğirâs"³¹ deniyordu

29 Mesela "hâkûre-i tut 5 'aded fi sene 20", TKA, *Evkaf 556*: 134^a.

30 Adana'da da *hakûre* denilen bahçeler vardı. Bkz. Kurt-Erdoğan 2000: 30.

31 *Ğirâs* (veya *ğirâs*) Arapça'da bitki, ekim zamanı anlamında kullanılmaktadır. Mesela *Ğirâsetü'z-zeytûn*, zeytin yetiştiriciliği demektir (Wehr 1976: 670). Bu durumda, evkaf defterinde yer alan *ğirâs* kelimesinin meyve fidanı yetiştirilen alanları ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir.

ve Antakya'da vakıf gayrimenkulleri arasında 18 tane ğirâs mevcuttu³². Bu arazilerde daha ziyade zeytin fidancılığı³³ yapılıyor ve her zeytin ağacı için vakfa muayyen bir ücret ödeniyordu. Fakat bu ücret sabit olmayıp vakfa göre değişiyordu. Mesela bazı vakıflarda her ağaç için bir akçe alınırken, bazısında iki akçe, bazısında da daha fazla ücret alınıyordu³⁴. Şayet zeytin ağacı vakfa ait ise her ağaç için yıllık bir veya dört akçe arasında değişen kira bedeli alınıyordu³⁵. Bazen de zeytin mahsulü vakıf adına toplanıyor ve satılıyordu. Fakat bu tür bir işlem sadece eş-Şeyh Alaüddin Camii vakfında söz konusuydu (TKA, *Evkaf 556*: 129^{a-b}).

Antakya'nın iktisadi yönden gelişimi özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren olmuştur. İskenderun Limanı'nın önem kazanmaya başlamasıyla birlikte Antakya da bundan nasibini almıştır. 16. yüzyılın ilk yarısında Halep'in uluslararası ticaretinde Trablusşam en önemli liman olarak hizmet verirken, bu yüzyılın sonlarına doğru, âdeti ona bir rakip olarak İskenderun Limanı öne çıkmaya başlamıştır³⁶. Zira Trablusşam Limanı, İskenderun'a nazaran hem Halep'e daha uzak (eşek veya deveyle sekiz gün) hem de yolları daha güvensizdi. Ayrıca Akdeniz ile Halep arasında bir konaklama yeri olarak Antakya'nın bulunması tüccarları bu limanı kullanmaya teşvik ediyordu. Yine İskenderun'un Halep Paşasının kontrolünde olması buraya ayrıca bir avantaj sağlıyordu. Hükümetin aksi yöndeki emirlerine rağmen, Halep valileri Avrupalıların mallarını İskenderun Limanı'na boşaltmalarına göz yumuyorlardı. Böylece Avrupa ile yapılan transit ticarete, Halep ve İskenderun'da olmak üzere, iki defa gümrük vergisi alıyorlardı. Öyle ki 1590'lı yıllarda Avrupalılar Halep

ticaretinde neredeyse tamamen İskenderun Limanı'nı tercih ediyorlardı. Hatta işlerini kolaylaştırmak maksadıyla, burada 1593'te bir gümrük merkezi dahi kurmuşlardı (Masters 2003: 32-33).

İskenderun'dan önce, Halep'e yapılan nakliyat genellikle Payas İskeleyi kullanılıyordu³⁷. Payas'tan Antakya'ya uzanan yol ise Amanos Dağları'ndan geçiyor ve burada Belen³⁸ denilen bir geçit bulunuyordu. Fakat burası eşkıya yatağı olması sebebiyle tüccar için oldukça emniyetsiz bir yerdi. Bundan dolayı, Kanuni Sultan Süleyman burada bir han ve imaret inşa ederek bu yolun emniyetini sağlamak istemiştir. Bu maksatla Belen Kasabası'nın yerli ve perakende halkı derbendci yapılmış, hizmetlerine karşılık olarak da avârız vergisi ile diğer örfi vergilerden muaf tutulmuşlardır (BOA, *KK, Mevkûfat 2684*: 39^b). Böylece Belen Kasabası hızla büyüyerek önemli bir yerleşim birimi haline gelmiştir³⁹. Nitekim 1678'de kasabanın yedi mahallesi ile 380'i Müslüman ve 255'i de Hıristiyan olmak üzere 635 yetişkin erkek nüfusu vardı (Çakar 2006: 111).

Belen'in kurulması ve burada han ve imaretin meydana getirilmesi Antakya ticaretini de olumlu yönde etkilemiş ve Debbûs Mahallesi'nde bir han (Sabun Hanı) inşa edilmiştir⁴⁰. 1570 yılında bu hanın, alt katında 28, üst katında da 22 olmak üzere, toplam 50 odası ve iki dükkânı vardı. Yine şehirde içinde 101, dışında ise iki dükkânı olan bir bedesten de bulunuyordu (Sahillioğlu 1991: 231; Gündüz 2009: 43). Belen'in kurulmasından sonra Antakya'da ticari faaliyetlerden alınan vergilerin miktarında da artış meydana gelmiştir. Mesela, 1550'de 5.000 akçe olan ihtisab mahsulü 1570'te 8.000 akçeye yükselirken, 10.000 akçe olan Antakya Köprüsü damga vergisi de 12.000 akçeye ulaşmıştır (Gündüz 2009: 166).

32 Bunların 16'sında zeytin ağacı, iki tanesinde de dut ve ceviz ağacı yetiştiriliyordu.

33 Adana'da da bağ ve bahçe ğirâsı mevcut olmakla (bkz. Kurt-Erdoğan 2000: 32) birlikte, evkaf defterinde vergilendirmenin ne şekilde yapıldığı belirtilmemiştir.

34 Mesela, "Ġirâs-ı eşcâr-ı zeytûn der Kuseyr 'aded 190, fi sene 190" (TKA, *Evkaf 556*: 132^a); "Ġirâs-ı eşcâr-ı zeytûn der karye-i mezbûr 'aded 40, fi sene 80" (TKA, *Evkaf 556*: 139^b).

35 Mesela, "Eşcâr-ı zeytûn der karye-i Hâlisiye 'aded 15, fi sene 60" (TKA, *Evkaf 556*: 133^a); "Eşcâr-ı zeytûn fi Kuseyr 'aded 600, fi sene 600" (TKA, *Evkaf 556*: 130^a).

36 İskenderun'un liman olarak kullanılmaya başlanmasından sonra Halep ticaretinde Trablusşam ve İskenderun limanları arasında bir rekabet ortaya çıkmıştır. Bu rekabet ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tekin 2000: 33-34.

37 Payas'ta bulunan kale harap olduğundan 1567 yılında yeniden inşasına başlanmış ve 1571 yılında tamamlanmıştır. Tekin 2000: 25-26.

38 Bilan veya Beylan şeklinde de telaffuz olunan "belen" kelimesi Türkçede "iki dağ arasındaki yer, geçit" anlamına gelir ve bir yerleşim birimi olarak Belen adına ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde rastlanır. Halaçoğlu 1992: 403.

39 Belen'de 1551 yılında bir han ve imaretin yanı sıra bir cami ve bir hamam da inşa edilmiştir. Halaçoğlu 1992: 403.

40 Antakya'nın ekonomik gelişmesine paralel olarak, sonraki yıllarda, Kurşunlu Han, Yılak Hanı, Zincirli Han, Kaside Hanı, Sıracık Hanı, Kısas Han, Menzil Hanı, Zambakiye Hanı, Küçük Han ve Parmaksız Hanı gibi başka hanlar da inşa edilmiştir. Bkz. Gül 2008: 195-196.

2. Vakıf Personeli

Osmanlı şehir ve kır toplumunda çeşitli devlet hizmetlerini ifa etmekte olan askerî sınıf mensuplarının yanı sıra yine askerî sınıftan olup din, ilim ve hayır kurumlarında çalışan ve maaşlarını vakıflardan alan çok sayıda personel⁴¹ de bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Antakya'daki vakıflar sayesinde toplam olarak 139 kişiye iş imkânı sağlanmıştı. Bunların 113'ü şehirde, 26'sı da nahiyelerdeki vakıflarda görev yapıyordu. Vakıf personeli içerisinde en önemli kesimi (toplam 92 kişi) cami ve mescitlerde görev yapan imam, müezzin, cüzhan ve hatipler oluşturuyordu. Ayrıca ferrâş, kayyım, kennâs, çırakçı ve türbedar gibi binaların temizlik, güvenlik ve aydınlatma işlerinde çalışan personel çeşitleri mevcut olduğu gibi, müteveli, nâzır, kâtip ve câbi gibi vakıf yönetici ve görevlileri ile müderris, tabbâh, nakîb, dekkâk, şeyh ve muallim gibi eğitim, mutfak vb. işlerde çalışan personeller de vardı (bkz. Tablo-2).

Vakıf çalışanlarından olan *ferrâş* ve *kayyım* binaların iç ve bahçe temizliğinden, *kennâs* tuvaletlerin temizliğinden, *çırakçı* mum ve kandillerin yakılıp söndürülmesinden, *türbedar* türbenin bakımı ve korunmasından, *müteveli* ve *nâzır* vakfın yönetiminden, *kâtip* gelir ve giderlerin kaydından, *câbi* ise vakıf gelirlerinin toplanmasından sorumluydu. Diğer vakıf personelinde olan *tabbâh* aşçıya, *nakîb* mutfakla yemekhane arasında yemek taşıyana, *dekkâk* uncuya, *şeyh* imaret yöneticisine, *müderris* medrese hocasına, *muallim* öğretmene, *cüzhan* da Kur'an-ı Kerim'den cüz okuyan kişi veya kişilere denirdi.

Tablo 2. Vakıf Personeli

Vakıf Personeli	Antakya Şehrinde	Köylerinde
Mütevelli ve Nâzır	9	3
İmam	28	13
Hatip	3	-
Müezzin	20	5
Cuma Müezzini	20	-
Ferrâş ve Çırakçı	6	-
Kurra/Cüzhan	8	-
Kâtip	2	-
Câbi	3	1
Murakkî ⁴²	1	-
Kayyım	1	-
Türbedar	1	-
Tabbâh	1	1
Dekkâk	1	-
Nakîb-i Taam	1	-
Şeyh (İmarette)	1	-
Kennâsü'l-Hela	1	-
Muallim-i Sıbyan	1	1
Tilavet-i Cüz (Muallimhanede)	2	-
Sıbyan Talî'ası ⁴³	1	-
Müderris	2	-
Şeyh (Zaviyede)	-	2
Toplam	113	26

3. Antakya Şehrindeki Vakıflar

3.1. Ulu Camii Vakfı

1536 tarihli Halep Sancağı Mufassal Tahrir Defterinde Antakya Ulu Camii vakfından söz edilmektedir. Fakat 1550 tarihli Halep Sancağı Mu-

41 Osmanlı resmî kayıtlarında "erbâb-ı cihât" veya "ashâb-ı cihât", bazan aynı anlamda "ashâb-ı vezâif, mürtezika-i evkâf" şeklinde de adlandırılan cihet sahipleri hukukî olarak askerî yani memur statüsünde sayıldığından kendilerine diğer askerîler gibi birtakım imtiyaz ve muafiyetler tanınmıştı (İpşirli 1993: 547).

42 Murakkî (مرقي), Arapçada "yükselten" demektir. 16. yüzyılda Antakya'da, bir vakıf personeli olarak murakkîye sadece Habîbü'n-Neccâr Camii'nde rastlanmaktadır. Murakkînin camideki vazifesi evkaf defterinde açıklanmamakla birlikte, maaşının camide temizlik işlerine bakan *ferrâşa* nazaran düşük olması, bunun daha basit bir görevi ifa ettiğini göstermektedir.

43 Talî'anın kelime anlamı "öncü" olup (bkz. Devellioğlu 1998: 1231), muhtemelen öğrencilere ders tekrarı yaptırılanları ifa ediyordu.

fassal Tahrir Defteri ile Halep Evkaf Defteri'nde Ulu Camii vakfı yer almaktadır. Dolayısıyla Ulu Camii (Cami-i Kebir) Vakfı 1537-1549 tarihleri arasında kurulmuş olmalıdır. Nitekim Antakya Nahiyesi'nde bu camiye vakfedilen köy ve mezra hisselerinin tamamı 1536 yılında evlâtlık⁴⁴ vakıf olup *Osman oğlu Ali* ve *Ahmed* adlı iki kardeşin tasarrufunda bulunuyordu. Öyle anlaşılıyor ki bu iki kardeşin elinde bulunan gelir kaynağının ½ hissesi camiye vakfedilmiştir. Mesela 1536'da Hâlisiye mezrasının 12 kırat⁴⁵ hissesi devletin, evlatlık vakıf olan diğer 12 kırat hissesi de Cündî lakaplı Osman oğlu Ali ve Ahmed'in tasarrufunda bulunuyordu (BOA, TD 397: 334). 1550 yılına gelindiğinde bu mezranın 12 kıratını yine devlete ait olarak görmekteyiz. Fakat diğer 12 kırat hissenin 6 kıratı Antakya Ulu Camii vakfı, 6 kıratı ise İbn Cündî evladı vakfı adına kaydedilmiştir (BOA, TD 454: 583). Bu durum, Antakya Nahiyesi'nde bahse konu olan camiye vakfedilen bütün köy ve mezra hisseleri için de söz konusudur⁴⁶.

Antakya Ulu Camii'nin vakıf gelirleri 1550 yılında 14.011 akçeydi. Bu gelirin 750 akçesi Süveydiye Nahiyesi'ne bağlı Cevheriye mezrasının ½ hissesinden, 250 akçesi yine aynı nahiyeye bağlı Hacı Hüseyinlü mezrasının 3/24 kırat hissesinden, 430 akçesi Antakya Nahiyesi'ne bağlı Menkûliye köyünün 12/24 kırat hissesinden, 300 akçesi aynı nahiyede yer alan Kürd Viranı⁴⁷ köyünün 12/24 kırat hissesinden, 558 akçesi yine Antakya Nahiyesi'nde yer alan ve Dikmece adıyla da bilinen Arkûd köyünün 6/24 kırat hissesinden, 500 akçesi aynı nahiyede yer alan Hancuğaz mezrasının 6/24 kırat hissesinden, 300 akçesi Deyr Şâyâ mez-

rasının 3/24 kırat hissesinden, 75 akçesi Libâbiye mezrasının 3/24 kırat hissesinden, 200 akçesi Hâlisiye mezrasının 6/24 kırat hissesinden, 150 akçesi Çorkerek (Çerakerâk⁴⁸) mezrasının 3/24 kırat hissesinden, 50 akçesi Meydancık mezrasının 4/24 kırat hissesinden, 378 akçesi Menbic Nahiyesi'ne bağlı Taşlı Fahhâr köyünün bir kırat ve bir kıratın 21/24'ü hissesinden, 150 akçesi Antakya Kazası nahiyelerinden olan Cebel-i Akra'ya bağlı Kemallu mezrasının 3/24 kırat hissesinden, 7.920 akçesi Antakya Şehri'nde bulunan 46 adet dükkânın kirasından, 200 akçesi de yine Antakya Şehri'nde olup üzerinde 34 dükkân inşa edilen arsanın kirasından sağlanıyordu.

Vakfın personel maaşı ile vakfiyesinde yapılması şart koşulan işler için ayrılan yıllık toplam gideri 13.200 akçeydi. Vakıf çalışanlarına ödenen ücretler ile diğer muayyen harcamalar günlük olarak hesaplanmaktaydı. Bu bağlamda, mütevelliyeye dört, hatibe⁴⁹ üç, beş vakit namazı kıldıran imama dört, öğle ve ikindi namazları cemaatle kılindikten sonra camiye gelen cemaate namaz kıldıran ikinci imama iki, beş vakit namazda vazife gören müezzine dört, caminin temizlik ve aydınlatılması işlerine bakan ferrâş ve münevvinin (çırakçı) her birine birer akçe, her sabah Ya-sin suresini okuyana bir, "eşhür-i hurum" olarak adlandırılan haram aylarda (Muharrem, Receb, Zilkade ve Zilhicce) Buharî'den hadis okuyana bir, Cuma günlerinde Kur'an'dan sûre okuyana bir, vakfın kâtibine de günlük bir akçe ödeniyordu. Cuma günlerinde vazife yapan 20 müezzine ise yıllık olarak 200 akçe maaş takdir edilmişti. Ayrıca mum, kandil ve hasır için günlük iki akçe, caminin önceden öngörülme-yen diğer masrafları için de yıllık 4.000 akçe ayrılmıştı.

Vâkıfın şartı gereği köy ve mezra hisselerinden ne hâsil olursa caminin ihtiyaçları (mum, hasır, vs.) için harcanıyordu. Vazife sahiplerinin ücretleri ise dükkânların gelirinden ödeniyordu⁵⁰. 1550 yılın-

44 Vakıftan yararlananların vakfedenin zengin veya fakir hısımlarından meydana gelen ve fakirlerin yararlanması bunların ortadan kalkması şartına bağlı olan vakıflara evlâtlık veya zürri vakıf denilmektedir. Günay 2012: 478.

45 Kırat, gelir taksimatında kullanılan bir ölçü birimi olup Şam Eyaleti Kanunnâmesi'nde şu şekilde tarif edilmektedir: "Kırat, bir kanun-ı mukarrerdir. Her nesneyi bir miskâl ki, yirmi dört kıratdır, yirmidört hisse farz edüb taksim iderler." (Akgündüz 1994: 22). Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, ekilebilir arazisine bakılmaksızın köy veya mezranın tamamı 24 kırat kabul edilir ve hisseler de buna göre belirlenirdi.

46 Belki de iki kardeşten biri kendisine ait olan hisselerini camiye vakfetmiştir.

47 Kürd Viranı 1536 yılında mezraydı ve hiç nüfusu bulunmuyordu (BOA, TD 397: 334). Fakat bu tarihten sonra buraya Satılmışlı Türkmenlerinden olan 26 hane yerleştirilerek köy statüsü kazandırılmıştır. Bkz. BOA, TD 454: 587.

48 Bkz. BOA, TD 397: 334; BOA, TD 454: 582.

49 Antakya'da bayram namazları (Ramazan ve Kurban) sur dışında bulunan ve Musallâ olarak adlandırılan yerde kılınıyordu. Buradaki hitâbet vazifesi de Ulu Camii hatibine mahsus-tu. Fakat bunun için kendisine ayrıca bir ücret ödenmiyordu. Bkz. VGMA, HD 1067: 178; VGMA, HD 1068: 160.

50 "Kurâ ve mezra'dan olan hisselerün cümlesi mühimmâta meşrût iken girü mühimmât olmayub harâba müşrif olmaya. Min-ba'd şart-ı vâkıf üzere kurâ ve mezârî'den ne hâsil olursa mühimmâta sarf olunub erbâb-ı vezâife ta'yin olunan vazife-leri dükkânlar mahsûlünden verile". TKA, Evkaf 556: 128^b.

da harcama kalemleri çıkıldıktan sonra vakfa 811 akçe kalıyordu.

Muayyen harcamalardan sonra, gelirin artan kısmı kadının marifetiyle yine caminin doğabilecek masrafları için kullanılıyordu. Zira cami binası Osmanlılardan önce yapıldığı için 1550 yılında oldukça köhne bir durumdaydı⁵¹.

Günümüze ulaşmış olan Ulu Camii, doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlı bir yapı olup, 1271 yılında Memlûk Sultanı Baybars tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Doğu ve batı yönündeki taç kapılardan girilen cami avlusu geniş, taş döşeli ve şadırvanlıdır. Birkaç defa tamir gördüğü anlaşılan minaresi ise şerefeli ve sivri külahlıdır. Ayrıca avluya açılan medresesi ve avlu ortasında bir şadırvanı da vardır (Şancı 2006: 41-47). Hurufat kayıtlarında, cami avlusundaki medresenin Ahmed Ağa binası olduğu ifade edilmektedir (VGMA, HD 1060: 171; VGMA, HD 1056: 169).

3.2. Habîbü'n-Neccâr Camii Vakfı

Antakya'da 16. yüzyılda Habîbü'n-Neccâr adını taşıyan iki ayrı vakıf bulunuyordu. Bunlardan biri cami, diğeri ise makam ve imaret için kurulmuştur. Osmanlılardan önce de mevcut olan bu vakıfları kim veya kimlerin kurduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat caminin Antakya'nın Müslüman Araplar tarafından alınışından hemen sonra Ubeyde bin Cerrah tarafından yaptırıldığı, daha sonra Memluk Sultanı Baybars tarafından yenilediği tahmin edilmektedir. Ayrıca günümüze ulaşınca kadar defalarca onarımdan geçtiği de bilinmektedir.

Cami, geniş gövdeli ve tepesinde ahşap şerefe-si bulunan yüksek minaresi ile tanınmaktadır. Minarenin kürsü kısmının sağ ve solundaki iki odada ikişer azizin mezarları vardır. İlk odada Antakya halkını imana davet etmek üzere Hz. İsa'nın gönderdiği Yahya (Yuhanna) ve Yunus (Pavlos) adlı iki resulün sandukaları bulunmaktadır. Avlunun güneydoğusunda bulunan kapı, Habîbü'n-Neccâr ziyaretine açılmaktadır. Buradaki geniş mekândan sağda daha küçük bir mekâna geçilmekte ve oradan da yine merdivenlerle,

camii tabanından dört metre kadar aşağıda bulunan Habîbü'n-Neccâr ve Şem'un'a ait mezarların olduğu kısma inilmektedir. 16. yüzyılda burası *Habîbü'n-Neccâr Makamı* olarak biliniyordu ve adına bir vakıf kurulmuştu. Bu vakıf çerçevesinde oluşturulan imarete, makamı ziyarete gelenlerin yanı sıra medrese öğrencileri ile fakir ve dervişlere belirli vakitlerde ücretsiz yemek veriliyordu ki, bu vakıf üzerinde ileride durulacaktır.

Cami için kurulan vakfın 1550 yılında 7.689 akçe geliri vardı. Bu gelirin 4.562 akçesi Antakya Kazası nahiyelerinden Kuseyr'e bağlı Kozya köyü mahsulünün tamamı ile rûsûmunun tamamından, 1.627 akçesi Altunözü Nahiyesi'ne bağlı Buhşîn köyü mahsulünün 3/24 kırat hissesinden, 1.500 akçesi de Antakya surları içerisinde bağ ve bahçeye dönüştürülen bir arazi kirasının 12/24 kırat hissesinden sağlanıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 129^a). Vakıf gelirinin 5.940 akçesi personel maaşı için harcanıyor, geriye kalan 1.749 akçesi de caminin önceden kestirilemeyen diğer masrafları ile yağ ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu. Vakıf personelinde ise; mütevellîye dört, imam ve hatibe dört, ferrâş ve çırakçıya iki, câbiye iki, müezzine iki, ikinci müezzine bir, cüzhana bir, murakkîye de yarım akçe günlük hesabıyla ücret ödeniyordu (TKA, *Evkaf 556*: 129^a).

Bugün Antakya'daki Habîbü'n-Neccâr Camii bir avlu içinde yer almaktadır. Bu avluda caminin yanı sıra medrese hücreleri ile bir şadırvan da bulunmaktadır⁵².

3.3. Şeyh Alaüddin bin Şeyh İbrahim el-Halvetî Camii Vakfı

Günümüzde Antakya'da Şeyh Ali adıyla bilinen bir cami vardır. Yine aynı adla anılan mahallede (Şeyh Ali) yer alan bu caminin Halvetî tarikatıyla bağlantısı olduğu bilinmektedir. Ayrıca vakfedilen gayrimenkuller arasında "Beyt-i Şeyh Ali" (Şeyh Ali Evi) olarak isimlendirilen bir evin de olması, Şeyh Ali Camii ile evkaf defterinde yer alan Şeyh Alaüddin bin Şeyh İbrahim el-Halvetî Camii'nin aynı camiler olduğuna işaret etmek-

51 "Zevâid deyü kimesneye virilmeyüb köhne binâ olub bu dahi ma'rifet-i kâdi ile mühimmâta sarf oluna". TKA, *Evkaf 556*: 129^a.

52 Habîbü'n-Neccâr Camii ve külliyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şancı 2006: 13-24.

tedir⁵³. Nitekim 16. yüzyılda Antakya'nın mahal-
lelerinden biri de "Sofiler nam-ı diğer Şeyh Ali
Halvetî" adını taşıyordu (Çakar 2003-1: 52). Dola-
yısıyla bu mahalle Halvetî tarikatından olanların
faaliyet gösterdikleri bir iskân alanıydı ve adını
burada inşa edilen camiden ve tarikatın sofula-
rından alıyordu. Bugün külliye şeklinde olduğu
görülen ve birçok onarım geçirdikten sonra ilk
şeklini kaybettiği anlaşılan cami, düzgün kesme
taş kullanılarak yapılmış sade bir yapı olup, altı
adet odası olan medresesi, taş döşeli avlusu ve
şadırvanı da vardır⁵⁴.

Şeyh Alaüddin bin İbrahim el-Halvetî Camii Vak-
fı'nın yıllık geliri 1550 yılında 6.219 akçeydi. Bu-
nun 150 akçesi Süveyde Nahiyesi'ne bağlı Temu-
riye mezarı mahsulünün 6/24 kırat hissesinden,
50 akçesi yine aynı nahiyeye bağlı Ağca Pınar
mezarı mahsulünün 6/24 kırat hissesinden, 300
akçesi Antakya Nahiyesi'ne bağlı Çardekiye mez-
rası mahsulünün tamamından, 350 akçesi Altu-
nözü Nahiyesi'ne bağlı Ernita adlı mezarın 6/24
kırat hissesinden, 660 akçesi Antakya Nahiyesi'ne
bağlı Bacaklı köyü mahsulünün tamamından,
250 akçesi yine aynı nahiyeye bağlı Bereket adlı
mezra mahsulünün 6/24 kırat hissesinden, 100
akçesi dut ve incir ağaçları mahsulünden, 192
akçesi Şeyh Ali Evi'nden, 852 akçesi dokuz adet
dükkândan, 126 akçesi üzerinde altı adet ev inşa
edilen arsaların kirasından, 144 akçesi üç evin
kirasından, 1.200 akçesi 1.200 adet müteferrik
zeytin ağaçlarından, 200 akçesi müteferrik ceviz
ağaçlarından, 80 akçesi İbn-i Seffâh Hakûresi ola-
rak adlandırılan bir bahçenin kirasından, 20 akçe-
si de Maslağa (doğrusu Maslaba) Mahallesi'nde
yer alan bir küçük bahçenin (hâkûre) kirasından
sağlanıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 129^{a-b}).

Toplamı 6.219 akçe olan yıllık vakıf gelirinin 5.940
akçesi personel maaşı için harcanıyordu. Bu bağ-
lamda; mütevellî ve nazıra⁵⁵ dört, hatibe bir,

imama dört, iki müezzinin her birine bir buçuk,
ferrâş ve çırakçıya bir, câbiye de günlük bir akçe
üzerinden hesap edilen yıllık ücret ödeniyordu.
Ayrıca caminin aydınlatılmasında kullanılan mum
ve 10 adet kandil ile sergisinde kullanılan hasır
için de yıllık 720 akçe harcanıyordu. Bu harcama-
lardan sonra geriye kalan 279 akçe ise kimseye
verilmeyip yine vakfın doğabilecek diğer masraf-
ları için kullanılıyordu.

3.4. Erdebilî Camii Vakfı

Antakya'daki mahallelerden birinin "Cami-i Şeyh
Kasım el-ma'rûf Sofiyân-ı Erdebilî" adını taşıma-
sı (Çakar 2003-1: 52), mahallenin adını buradaki
camiden aldığı ve Erdebilî Camii'nin Şeyh Kasım
Camii adıyla da bilindiğini göstermektedir. Bura-
da adı geçen Şeyh Kasım'ın kimliği hakkında bilgi
sahibi olmamakla birlikte, onun Osmanlılardan
önce burada faaliyet gösteren ve adına bir cami
inşa edilen Erdebil⁵⁶ şeyhlerinden biri olduğunu
söyleyebiliriz.

Erdebilî Camii'nin yıllık vakıf geliri 1550 yılında
2.837 akçeydi. Bunun 1.300 akçesi Antakya Çar-
şısı'nda yer alan 17 dükkândan, 120 akçesi Şuğur
Nahiyesi'ne bağlı Kantûna köyünde yer alan bir
tahıl değirmenin ½ hissesinden, 550 akçesi 19
ev ve sahalarından, 60 akçesi Sâr adlı köy mah-
sulünün ½ hissesinden, 100 akçesi bir bahçe ile
caminin yanındaki beş arazisinin kirasından, 600
akçesi Kuseyr Nahiyesi'nde bulunan 600 zeytin
ağacından, 15 akçesi üç ceviz ağacından (ğirâs),
12 akçesi 40 incir ağacından, 80 akçesi de 600
asmanın olduğu üzüm bağından sağlanıyordu
(TKA, *Evkaf 556*: 129^b-130^a).

Toplamı 2.837 akçe olan yıllık vakıf gelirinin 2.525
akçesi cami ve vakıf personeli için harcanıyordu.
Buna göre; mütevellî ve nazıra iki, imam ve

53 1857 tarihli bir vakıf muhasebe kaydında da bu camiden
Şeyh Ali Camii olarak bahsedilmektedir. Bkz. BOA, *EV 14902*:
6^b.

54 Şeyh Ali Camii ve külliyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.
Şancı 2006: 69-75.

55 Mütevellî-nâzır, ferrâş-çırakçı ve imam-hatip örneklerinde
olduğu gibi, bazen bir kişi aynı vakıfta iki farklı görevi birden
üstlenebiliyordu. Böylece, bir yandan personel giderlerinden
tasarruf sağlanırken bir yandan da bazı personelin daha
dolgun ücret almasına fırsat tanınıyordu.

56 Erdebil, İran'da Doğu Azerbaycan idarî bölgesinde yer alan
bir şehirdir. Burası İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han
döneminde Azerbaycan'ın en gelişmiş bölgelerinden biriydi.
Erdebil'deki Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî'nin kurucusu oldu-
ğu sûfi ocağının bölgenin mânevî hayatında önemli bir yer
tuttuğu, Gazan Han'ın ve vezirinin onun faaliyetlerini des-
tekledikleri bilinmektedir. 1334'te vefat eden Safiyyüddin,
Erdebil'deki dergâhının avlusuna defnedilerek sonradan
kabri üstüne türbe, yanına da yeni bir cami yapılmıştır. Şeyh
Safiyyüddin ve müridleri Şâfiî mezhebine mensup olmakla
birlikte tarikat daha sonraları Şiî bir temayül kazanmış ve
türbesi Şiî ziyaretgâhi haline dönüşmüştür. Muhammedoğlu
1995: 276-277.

hatibe üç, müezzine bir, kayyime de yarım akçe günlük hesabı üzerinden ücret ödeniyordu. Bu harcamalardan sonra geriye kalan 317 akçe ise caminin aydınlatılmasında kullanılan yağ ve sergisinde kullanılan hasır için sarf ediliyordu.

3.5. Yunus Fakih Camii Vakfı

Habîbü'n-Neccâr Mahallesi'nde⁵⁷ yer alan ve günümüze ulaşmayı başaramayan Yunus Fakih Camii'nin 1550 yılında 1.420 akçe yıllık geliri vardı. Bunun 120 akçesi Semâ Dükkânı'nın yarı hissesinden, 16 akçesi bir dükkân zemini kirasından, 234 akçesi cami yakınındaki beş evin kirasından, 730 akçesi Kuseyr Nahiyesi'ndeki 730 zeytin ağacından, 320 akçesi de Antakya'da yer alan Beytül-Mâ adlı değirmenin yarı hissesinden sağlanıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 130^a).

Yıllık vakıf gelirinin 1.350 akçesi ile cami ve vakıf personelinin maaşları ödeniyordu. Buna göre; hatibe bir, imam ve müteveliye de bir buçuk akçe günlük hesabıyla ücret ödenirken, müezzine 300 akçe, ferrâş ve kayyima da 150 akçe yıllık maaş takdir edilmişti. Personel ücretlerinden sonra, yıllık gelirden arta kalan 70 akçe ise caminin yağ ve hasır ihtiyacı ile caminin önceden hesap edilemeyen diğer masrafları için kullanılıyordu.

3.6. Şam Mescidi Vakfı

Evkaf defterinde hangi mahallede olduğu belirtilmeyen, günümüze ulaşmadığı için de bulunduğu yeri tespit edilemeyen bu mescidin 1550 yılında 459 akçe toplam vakıf geliri vardı. Bunun 40 akçesi bir havştan, 204 akçesi dört dükkândan, 60 akçesi şehirdeki bir ev bahçesi kirasından, 80 akçesi Kuseyr'e bağlı Baysût köyünde yer alan bir zeytinliğin kirasından, 60 akçesi yine Kuseyr'e bağlı Ercâmûs mezrasında yer alan bir zeytinliğin kirasından, 15 akçesi de bir ev yeri kirasından sağlanıyordu. Bu gelirden; yıllık 300 akçe imama ve 100 akçe de müezzine maaş olarak ödendikten sonra kalan 59 akçe ise yağ ve hasır ihtiyacının karşılanması için sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 130^b).

57 Evkaf Defterinde yeri belirtilmemekle birlikte, Hurufat kayıtlarında bu caminin Habîbü'n-Neccâr Mahallesi'nde olduğu ifade edilmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1140*: 84; VGMA, *HD 1061*: 193; VGMA, *HD 1067*: 173.

3.7. Debbâğa Mescidi Vakfı

İsmi Antakya'daki dericiler esnafından alan bu mescit⁵⁸ günümüze ulaşmamıştır. Debbâğa Mescidi'nin 1550 yılındaki vakıf gelirlerini Halvânî Çarşısı'nda bulunan bir dükkân ve bir debbâğ dükkânı ile şehir yakınında bulunan bir bahçedeki 12 meyve ağacı ve Abdi Bey civarındaki bir arazinin kirası oluşturuyordu (TKA, *Evkaf 556*: 130^b).

Vakfın gelir kaynaklarını ağırlıklı olarak iki dükkân oluşturuyordu. Zira bu dükkânların ilkinden 144 akçe, bir derici tarafından kullanılan ikincisinden de 96 akçe yıllık kira geliri sağlanıyordu. Vakfın diğer gelir kaynaklarından ise; ağaçlardan 25 akçe, arazi kirasından da 30 akçe yıllık kazanç elde ediliyordu. Buna göre, 1550 yılında vakfın yıllık toplam geliri 295 akçe olup, bunun 180 akçesi imama, 100 akçesi de müezzine yıllık maaş olarak ödendikten sonra, kalan 15 akçesi ise mescidin aydınlatılması ve sergisinde kullanılan mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu.

3.8. İbn-i Sofî Mescidi Vakfı

Bugün Antakya'da İplikpazarı Mahallesi'nde Sofular olarak bilinen bir cami vardır. 1872 depreminden sonra, eski binanın malzemesi de kullanılarak yeniden inşa edildiği tahmin edilen (Şancı 2006: 61, 63) bu cami, İbn-i Sofî Mescidi değildir. Çünkü 1864 yılına ait bir vakıf muhasebe kaydında Sofular Mahallesi'nde yer alan Sofular Camii'nin akarları ile İbn-i Sofî Mescidi'nin akarları tamamen birbirinden farklıdır (bkz. BOA, *EV 38966*: 8). Yine 1864 yılında Tabi-i Sofular Mahallesi'nde de Tabi-i Sofular Mescidi adlı başka bir mescit daha bulunuyordu (bkz. BOA, *EV 38966*: 48). Bu mescidin de vakıfları İbn-i Sofî Mescidi'nden farklıdır. Dolayısıyla İbn-i Sofî Mescidi günümüze ulaşmayan bir yapıdır.

1550 yılında İbn-i Sofî Mescidi'ne vakfedilenler arasında üç ev, iki havş ve üç dükkân ile dört dut ağacı bulunuyordu. Toplam miktarı 392 akçe olan yıllık vakıf gelirinin 384 akçesi ev, havş ve dükkân-

58 Hurufat kayıtlarında Debbâğhane Mescidi olarak bahsedildiğine göre (VGMA, *HD 1140*: 85; VGMA, *HD 1061*: 192; VGMA, *HD 1056*: 70), bu mescit tabakhane olmalıdır.

lardan, sekiz akçesi de dut ağaçları mahsulünden temin ediliyordu. Vakfın yıllık gelirinden her yıl 360 akçe mescidin imamına maaş olarak ödeniyor, kalan 32 akçe ise mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 130^b-131^a).

3.9. Şenbek Mahallesi Mescidi

Antakya'nın Şenbek Mahallesi'nde yer alıyordu⁵⁹. Mescidin vakfı bir bakkal dükkânı ile aynı mahallede bulunan iki evden oluşuyordu. Kiraya verilerek işletilen bu yerlerden, 1550 yılında vakfa toplam 416 akçe gelir sağlanıyordu. Bunun 240 akçesi bakkal dükkânından, 176 akçesi de ev kiralardan temin ediliyordu. Vakıf gelirinin 250 akçesi mescidin imamına, 100 akçesi de müezzinine yıllık maaş olarak ödeniyor, kalan 66 akçesi ise mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 131^a).

3.10. Kubbelü Mescit Vakfı

Kubbelü Mescid günümüze ulaşmadığı gibi, evkaf kayıtlarında yeri de belirtilmemiştir. Mescidin vakıfları arasında üç adet dükkân, İbn-i Eyne Bey adıyla bilinen bir havş, Kara Mercüme adıyla bilinen başka bir havşın ½ hissesi ile bir cullâh dükkânı ve saman satılan bir veya birkaç dükkân bulunuyordu. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 638 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 360 akçesi mescidin imamına, 150 akçesi de müezzinine maaş olarak ödeniyordu. Yine vakıf gelirinden 58 akçe mescidin mum ve hasır ihtiyacının temini için harcanıyor, kalan 60 akçe de mescidin önceden öngörülmemiş işlerinde kullanılmak üzere ayrılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 131^a).

3.11. Sarı Mahmud Mescidi Vakfı

Antakya'nın Sarı Mahmud adlı mahallesinde bulunan bu mescidin vakfı yedi dükkân, mescit yanındaki iki oda, bir hallaç dükkânı ve başka bir hallaç dükkânının ½ hissesi ile Hacı Hüseyin adıyla bilinen bir havş ve Kara Mercüme adıyla bilinen başka bir havşın ½ hissesinden oluşuyordu (TKA, *Evkaf 556*: 131^b). Kara Mercüme Havş'ının diğer yarı hissesi ise Kubbelü Mescide vakfedil-

mişti. Vakfedilen gayrimenkul kiralrı arasında iki hallaç dükkânının olması, Antakya'daki hallaç esnafının bu mahallede örgütlendiğini göstermektedir.

1550 yılında mescide vakfedilen gayrimenkullerden toplam olarak 904 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 720 akçesi mescidin imamına ve 130 akçesi de müezzinine yıllık maaş olarak ödendikten sonra kalan 54 akçesi ise mescidin aydınlatılması ve sergisinde kullanılan mum ve hasır için harcanıyordu.

3.12. Şırşır(?) Saray Mescidi Vakfı

Evkaf defterinde yeri belirtilmeyen ve günümüze ulaşmayan bu mescidin vakfı yedi dükkân ve üç havş ile Kuseyr'de bulunan bir zeytinlikten oluşuyordu. Bunlardan vakfa, 1550 yılında toplam 824 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden günlük bir akçe mescidin imamına, yıllık 180 akçe de müezzinine maaş olarak ödeniyordu. Yine vakıf gelirinden yıllık 180 akçe mescidin temizlik ve aydınlatılması işlerine bakan ferrâşa maaş olarak ödendikten sonra, kalan 104 akçe de yağ ve hasır satın almak için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 131^b).

3.13. Kastel Mescidi Vakfı

Evkaf defterinde bu mescidin nerede bulunduğu belirtilmemiştir. Fakat 16. yüzyılda Antakya mahallelerinden biri Kastel adını taşıyordu (Çakar 2003-1: 52). Dolayısıyla bu mescidin de Kastel Mahallesi'nde olması kuvvetle muhtemeldir. Mescide vakfedilenler arasında üç dükkân ve altı ev bulunuyordu. 1550 yılında bu gayrimenkullerden vakfa toplam 772 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 500 akçesi mescidin imamına ve 150 akçesi de müezzinine yıllık maaş olarak ödendikten sonra kalan 122 akçe ise yağ, hasır ve sair ihtiyaçlarının temininde kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^a).

3.14. İbn Ruteyl Mescidi Vakfı

Antakya'da Sûkû's-Semânîn denilen çarşının baş tarafında yer alan bu mescit günümüze ulaşmamıştır. Mescide vakfedilenler arasında sadece üç dükkân bulunuyordu. Bunlardan vakfa, 1550 yılında toplam 432 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 300 akçesi mescidin imamına ve 100

59 Günümüze ulaşmamakla birlikte, 18. yüzyılın başlarına ait hurufat kayıtlarında bu mescidin mevcut olduğu görülmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1159*: 19, 22.

akçesi de müezzinine yıllık maaş olarak ödendikten sonra kalan 32 akçesi ile mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^a).

3.15. Ağca Mescid Vakfı

Bu mescit, bugün Çağılık Mahallesi'ndeki Dutdibi Sokak'ta yer almaktadır. Dikdörtgen bir alan üzerine oturtulmuş, iki sahnalı ve kırma çatılı bir yapıdır. 1842 tarihli olan bir onarım kitabesi de mevcuttur. Meyilli bir arazide kurulduğu için, içeriye merdivenle çıkılan bir kapıdan girilmektedir (Şancı 2006: 158-160). Bu yapı 1864 yılında cami olarak hizmet görüyordu (BOA, *EV 38966*: 10).

Evkaf defterinde, Ağca Mescid'in Hayyâk Mahallesi'nde bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi, Antakya'nın bu isimde bir mahallesi mevcut değildi. Dolayısıyla bunun bir mevki adı olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hurufat kayıtlarında Ağca Camii'nin Tut Mahallesi'nde olduğu açıkça ifade edilmektedir (VGMA, *HD 532*: 112; VGMA, *HD 1056*: 169; VGMA, *HD 1067*: 175).

Ağca Mescid'e yine aynı mahallede yer alan 10 ev ve 5 dükkân ile Kuseyr'de bulunan 190 zeytin ağacı vakfedilmiştir. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 190 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden, günlüğü bir akçeden olmak üzere, yıllık 360 akçe vakfın mütevellisine ve 620 akçe de mescidin imamına maaş olarak ödeniyor, kalan 146 akçe ise mescitte kullanılan yağ ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^a).

3.16. Nu'man Mescidi Vakfı

Nu'man Mescidi Antakya'nın Mahsen Mahallesi'nde yer alıyordu. Günümüzde mevcut olmayan bu mescide sekiz dükkân ve dört ev ile birkaç ev zeminin kirası vakfedilmişti. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 1.474 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden günlük hesabı üzere 2,5 akçe mescidin imamına ve bir akçe de müezzinine maaş olarak ödeniyor, kalan 214 akçe ise mescidin yağ ve hasır ihtiyacının karşılanması maksadıyla kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^b).

3.17. Şeyh Ahmed Şenbek Mescidi Vakfı

Günümüzde mevcut olmayan bu mescidin yeri evkaf defterinde de belirtilmemiştir. Mescide vakfedilenler arasında, Meydan Mahallesi'ndeki bir küçük bahçe ile 10 dükkân ve 4 ev bulunuyordu. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 254 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden, 230 akçe mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra geriye kalan 230 akçe ile mescit için mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^b).

3.18. Meydan Mescidi Vakfı

Meydan Mescidi, bugün İstiklal Caddesi'ndeki Meydan Hamamı Sokağı'nda yer almaktadır. Yine tarihi Meydan Hamamı da burada bulunmaktadır. Şadırvanlı olan avlusunun kuzeyinde yan yana sıralanmış medrese hücreleri ile bir muvakkithane mevcut olup, avluya minare altındaki taç kapıdan girilmektedir. Daha sonraki tarihlerde köklü bir onarımdan geçtiği anlaşılan bu yapı, yapılan yeni ilavelerle külliyyeye dönüştürülmüştür⁶⁰.

16. yüzyılda Meydan Mahallesi'nde yer alan bu mescidin vakfını şehrin çarşısında bulunan bir dükkân ile yine Meydan Mahallesi'ndeki üç ev oluşturuyordu. 1550 yılında bu gayrimenkullerden vakfa 280 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden yıllık 250 akçe mescidin imamına maaş olarak ödendikten sonra kalan 30 akçe de mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması maksadıyla sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^b).

3.19. Mukbil Mahallesi Mescidi Vakfı

Antakya'nın Mukbil adlı mahallesinde yer alıyordu. Günümüzde mevcut olmayan⁶¹ bu mescidin vakıflarını şehrin çarşısında bulunan üç dükkân ile Hacı Ömer Evi olarak bilinen bir binanın yakınındaki bir zeminin kirası oluşturuyordu. 1550 yılında bu gayrimenkullerden vakfa 280 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden 250 akçe mescidin imamına maaş olarak ödendikten sonra geriye kalan 30 akçe ile mescit için mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^a).

60 Cami ve medrese hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şancı 2006: 98-103.

61 17. yüzyılın sonlarına ait kayıtlarda bu mescidin mevcut olduğu görülmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1159*: 23.

3.20. Hamamcıoğlu Mescidi Vakfı

Bugün Antakya'da bu isimde bir mescit bulunmamaktadır. Evkaf defterinde ise Hamamcıoğlu Mescidi'nin Henârik adlı mahallede bulunduğu ifade edilmektedir. Fakat mufassal tahrir defterlerinde Antakya'da bu isimde bir mahallenin mevcut olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Henârik adı, bir mevki adı olabileceği gibi, bir mahallenin halk tarafından kullanılan ikinci adı da olabilir. Mescide vakfedilen gelir kaynaklarını, birkaç cullah dükkânı, iki ev, Suđra köyünde bulunan 40 zeytin ağacı ve Hâlisiyye⁶² köyündeki 15 zeytin ağacı ile mescidin bulunduğu mahalledeki bir arazinin kirası oluşturuyordu. 1550 yılında bu gayrimenkul kiralaları ile zeytin ağaçlarından vakfa 576 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden yıllık 360 akçe mescidin imamına, 100 akçe de müezzine maaş olarak verildikten sonra kalan 116 akçe ise mescidin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlarının satın alınması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^a).

3.21. Şeyh Necm Mescidi Vakfı

Günümüze ulaşmayan ve evkaf defterinde Henârik Mahallesi'nde olduğu ifade edilen bu mescide, aynı mahallede bulunan 11 ev, çarşıda bulunan birkaç dükkân ve Betîrîn⁶³ köyünde bulunan 14 zeytin ağacı ile Kabâb⁶⁴ köyündeki 4 zeytin ağacı vakfedilmişti. 1550 yılında her zeytin ağacından vakfa yıllık 4 akçe (toplam 72 akçe) gelir sağlanıyordu. Gayrimenkul kiralalarından elde edilen toplam gelir miktarı ise 696 akçe idi. Bunun 432 akçesi ev kiralaları, 264 akçesi de dükkân kiralalarından elde edilmiştir (TKA, *Evkaf 556*: 133^a).

Toplamı 768 akçe olan yıllık vakıf gelirinden, günlük bir buçuk akçeden olmak üzere, yıllık 540 akçe mescidin imamına ve 150 akçe de müezzine maaş olarak verildikten sonra kalan 78 akçe ise mescide mum ve hasır satın almak için sarf ediliyordu.

62 Hâlisiye ve Suđra adlı köyler, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 341, 342.

63 Betîrîn, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 341.

64 Kabâb, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 342.

3.22. Gazioğlu Mescidi Vakfı

Bugün mevcut olmamakla birlikte, 18. yüzyılda isminden *Abdullah Gazi Camii* olarak bahsedilmektedir (VGMA, *HD 532*: 113; VGMA, *HD 1056*: 169; VGMA, *HD 1060*: 171; VGMA, *HD 1067*: 174). Antakya'nın Hayyâk Mahallesi'nde⁶⁵ yer alan bu mescidin vakıf kaynaklarını üç dükkân ile aynı mahallede yer alan bir zeminin kirası oluşturuyordu. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 260 akçe gelir sağlanıyordu. Bu gelirden, 230 akçe mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra, kalan 30 akçe ile mescide mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^b).

1750 yılına gelindiğinde Yeđen Mehmed Ağa tarafından camiye iki dükkân daha vakfedilmiştir. Bu dükkânların gelirinden ödenmek üzere, günlük bir buçuk akçe maaşla Safizade Hasan Efendi bu camide vaaz ve nasihat etmesi için görevlendirilmiştir (VGMA, *HD 1061*: 193).

3.23. Şuğurluoğlu Mescidi Vakfı

Bugün mevcut olmayan Şuđurluođlu⁶⁶ Mescidi, Antakya Şehri'nin Debbûs Mahallesi'nde yer alıyordu. Bu mescidin vakıfları, mescidin yanındaki bir oda (dar) ile Hacı Ahmed Evi'nden oluşuyordu ve bu gayrimenkullerden vakfa 1550 yılında toplam 190 akçe gelir sağlanıyordu. Bunun 160 akçesi mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra, geriye kalan 30 akçe ile mescit için mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^b).

3.24. Şeyh Haliloğlu Mescidi Vakfı

Evkaf defterinde hangi mahallede bulunduğu belirtilmeyen, günümüze ulaşmadığı için de yeri bilinmeyen Şeyh Haliloğlu Mescidi'ne dört dükkân, birkaç ev, bir havş ve bazı ev arsalarının kirası ile Büyük Burç⁶⁷ köyündeki 8 zeytin ağacı vakfedilmişti. 1550 yılında dükkân kiralalarından 336 akçe gelir sağlanırken, havş ve ev kiralalarından 100 akçe, ev yeri kiralalarından 74 akçe, zeytin ağaçlarından da 32 akçe gelir elde ediliyordu. Genel toplamı 542 akçe olan vakıf gelirinin 360 akçesi

65 Hurufat kayıtlarında bu mahalleden Tut Mahallesi olarak bahsedilmektedir. Bkz. VGMA, *HD 532*: 113; VGMA, *HD 534*: 30.

66 Şuğur, Antakya Kazası'na bağlı nahiyelerden biri olup, nahiyeye merkezi de Şuğur adını taşıyordu. Bkz. Çakar 2003-1: 54.

67 Büyük Burç köyü, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 341.

mescidin imamına ve 182 akçesi de müezzine maaş olarak ödeniyor, kalan miktar ise mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^b).

3.25. Maslaba Mescidi Vakfı

Maslaba, Antakya'nın bir mahallesi olup, Hallabü'n-Nemle adıyla da biliniyordu (Çakar 2003-1: 52). Dolayısıyla, evkaf defterinde yeri belirtilmemekle birlikte, bu mescidin aynı mahallede olması kuvvetle muhtemeldir. Mescide, Hanya adıyla bilinen küçük bir bahçe vakfedilmişti ve yıllık geliri 1550 yılında 360 akçeydi. Bunun 330 akçesi mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra kalan 30 akçe ile mescit için mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 134^a).

3.26. İmran Mescidi Vakfı

Bugün mevcut olmayan İmran Mescidi, Antakya'nın İbn Şenbek Mahallesi'nde yer alıyordu. Betfirin⁶⁸ mezarındaki 70 zeytin ağacı, Miryas⁶⁹ köyündeki 18 zeytin ve 2 ceviz ağacı ile Şenbek Mahallesi'ndeki iki ev ve çarşıdaki üç dükkân İmran Mescidi'ne vakfedilmişti. Vakfın 1550 yılında toplam 762 akçe geliri vardı. Bu gelirin, günlükü bir buçuk akçeden olmak üzere, 540 akçesi mescidin imamına ve 180 akçesi müezzine yıllık maaş olarak verildikten sonra, geriye kalan 42 akçesi de mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için ayrılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 134^a).

3.27. Ağıloğlu Mescidi Vakfı

Antakya'nın Şirince Mahallesi'nde yer alan, fakat günümüze ulaşmayan bu mescide, birinde turunç ve narenciye, diğerinde de beş dut ağacının olduğu iki küçük bahçe ile dört ev vakfedilmişti. Bu gayrimenkullerden vakfa 1550 yılında toplam 228 akçe gelir sağlanıyordu. 192 akçesi evlerden, diğer kısmı da bahçelerden sağlanan vakıf gelirin 200 akçesi mescidin imamına maaş olarak veriliyor, kalan 28 akçe de yine mescide mum ve hasır satın alınması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 134^a).

3.28. Hümmâreoğlu Mescidi Vakfı

16. yüzyılda Antakya Şehri'ndeki mahallelerden biri *Süveyka ibn-i Hümmâre*⁷⁰ adını taşıyordu. Dolayısıyla bu mescidin Süveyka Mahallesi'nde⁷¹ olması kuvvetle muhtemeldir. Bugün mevcut olmayan Hümmâreoğlu Mescidi'ne dört dükkân ve bir ev zemini kirası ile Sefa Hamamı yanındaki bir adet küçük bahçe vakfedilmişti. Bu gayrimenkullerden vakfa 1550 yılında toplam 280 akçe gelir sağlanıyordu. Bunun 240 akçesini dükkân kirası, 24 akçesini bir zeminin kirası, 16 akçesini de bir bahçenin kirası oluşturuyordu. Vakıf gelirin 250 akçesi ile mescit imamının yıllık maaşı ödeniyor, geriye kalan 30 akçe ise mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanmasında kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 134^b).

3.29. Şeyh Habîbü'n-Neccâr Makamı Vakfı

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan bir hadiseye dayanarak Habîbü'n-Neccâr'ın İslamiyet'ten önce Antakya'da yaşayan ve burada medfun olan mümin bir kişi olduğuna inanılmaktadır. Fakat Kur'an-ı Kerim'de ne Habîbü'n-Neccâr isminden ne de Antakya'dan bahsedilmektedir. Burada, karye halkını Hakk'a davet etmek için gelen iki elçiye destek olmak üzere bir üçüncüsünün gönderildiği, halkın bunlara karşı çıktığı, sadece şehrin uzak bir yerinden gelen bir kişinin iman edip onları desteklediği ve bu yüzden şehir halkı tarafından öldürüldüğü ve imanı sayesinde cennete girdiği, kendisine kötülük eden şehir halkının ise bir sayha ile helak edildiği anlatılmaktadır (bkz. Kur'an-ı Kerim, Yâsin 36/13-29). Müfessirlere göre elçilerin adları Yuhanna, Pavlus ve Şem'unü's-Safâ (Simun Petrus), gönderildikleri şehir de Antakya'dır. Bunların tebliğini kabul eden mü'min kişinin adı ise Habîbü'n-Neccâr olarak bilinen Habîb b. Musa, Habîb b. İsrail veya Habîb b. Mer'î'dir. Habîbü'n-Neccâr'ın dülger, ipekçi veya ayakka-bıcı olduğu ve kazancının yarısını ailesine ayırıp diğer yarısını da sadaka olarak dağıttığı, cüzzam hastalığına yakalandığı için şehirden uzak bir yerde oturup ibadetle meşgul olduğu, iman ettiğini açıklayıp halkı da iman etmeye çağırınca taşlana-

68 Betfirin, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 341.

69 Miryas, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 342.

70 Bu mahallenin adı Hümmâre ve Hammâre olarak okunmakla birlikte, Halep Salnamesinde Hammâre şeklinde harekelenmiştir. Bkz. 1288 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi: 107.

71 17. yüzyıl ve sonrasına ait kayıtlarda bu mahalleden sadece "Hummâre" olarak bahsedilmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1159*: 20.

rak, linç edilerek veya hızarla kesilerek öldürüldüğü, kesilmiş başını eline alıp yürüdüğü rivayet edilir. Fakat bu hadisenin ne zaman meydana geldiği ve iman ettiği bildirilen şahsın kimliği konusunda Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Hıristiyan kaynaklarında da Hz. İsa'nın tebliğ faaliyeti esnasında Antakya'ya elçi yolladığına dair bir bilgi yoktur. Hz. İsa'nın semaya yükselişinden sonra Kudüs'teki Hıristiyanlar tarafından Antakya'ya gönderilen Barnaba, Tarsus'ta bulunan Pavlus'u da yanına çağırarak, ikisi birlikte bir yıl süreyle orada yeni dini yaymışlardır. Pavlus ile Barnaba Antakya'da iken daha sonra Simun Petrus da oraya gitmiştir. Ahd-i Cedîd'de sözü edilen Agabus'un Habîbü'n-Neccâr olduğu ileri sürülmüşse de bunu ispat edecek hiçbir delil yoktur. Grekler Agabus'un Hz. İsa'nın seçtiği yetmiş şakirdten biri olduğuna ve Antakya'da şehid edildiğine inanırlar. Antakya'da Habîbü'n-Neccâr Dağının eteklerinde, aslı bir Roma tapınağı iken Bizans döneminde kiliseye, İslamî dönemde de camiye çevrilen ve aynı adı taşıyan binanın altındaki üç mezardan birinin ona ait olduğu ileri sürülmektedir (Ateş 1996: 373-374).

17. yüzyıl seyyahlarından olan Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde Habîbü'n-Neccâr'ın başının aşağı şehirde merdiven ile inilen bir tekke içinde medfun olduğunu, Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından ziyaret edildiğini, vücudunun ise kale içinde medfun olduğunu ve şehadetinden beri kabrinin sürekli kandille aydınlatıldığını zikretmektedir (Evliya Çelebi 1999: 38). 18. yüzyılda düzenlenen Hurufat kayıtlarında ise Habîbü'n-Neccâr Dağı üzerinde bir ziyaretgâh olduğu ve orada ücret almadan görev yapan bir şeyhin bulunduğu ifade edilmektedir (VGMA, HD 1068: 158). Başka bir kayıta ise Habîbü'n-Neccâr Tekkesi'nden bahsedilmektedir (VGMA, HD 1159: 19).

Habîbü'n-Neccâr Ziyareti, dertlerine çare bulmak veya adaklarını yerine getirmek isteyenler tarafından asırlardır ziyaret edilmektedir. Bugün de çok sayıda insan tarafından ziyaret edilen bu makam 1967 yılına kadar bir şahsın elinde bulunuyordu ve türbe kapısının açılıp kapatılmasından bu şahıs sorumluydu. 1967 yılında şehrin valisi Ferit Kubat'ın isteğiyle ziyaret yerinin idaresi cami adına kurulan bir derneğe geçti. Türbenin kapısı, ziyaretçilerine dernek görevlileri tarafından açılıyor ve her ziyaretçiden bağış adıyla mu-

ayyen bir ücret alınıyordu. Bugün Habîbü'n-Neccâr Ziyareti'ni daha ziyade çocuğu olmayan kadınlarla iyileşmeyen hastalar ziyaret etmektedir (Tekin 1993: 53).

Öte yandan, Osmanlılardan önce Antakya'da Şeyh Habîbü'n-Neccâr Makâmı adına kurulmuş bir vakıf bulunuyordu. 1550 yılında bu vakfın toplam geliri 26.609 akçe olup, aşağıda zikredilen kalemlerden oluşuyordu (TKA, Evkaf 556: 135^a):

Cebel-i Akra' Nahiyesi'nin Kışlak köyü mahsulünün tamamı ile rûsûmundan elde edilen 5.294 akçe, Altunözü Nahiyesi'nin Yenicekend köyü mahsulünün tamamı ile rûsûmundan sağlanan 1.950 akçe, Altunözü'ne bağlı Velîdiye köyü mahsulünün altı kırat hissesi karşılığı olan 445 akçe, Altunözü'ne bağlı Arâhiyâ köyü mahsulünün üç kırat hissesi karşılığı olan 380 akçe, Altunözü'ne bağlı Bûhşin köyü mahsulünün üç kırat hissesi karşılığı olan 1.627 akçe, Altunözü'ne bağlı Dîmosa köyün mahsulünün altı kırat hissesi karşılığı olan 832 akçe, yine Altunözü'ne bağlı Badalkâ mezrası mahsulünün altı kırat hissesi karşılığı olan 250 akçe, Antakya Nahiyesi'ne bağlı yerlerden olan Kilisecik köyü mahsulünün sekiz kırat hissesinden sağlanan 1.182 akçe ve Deyrül-Muştâ köyü mahsulünün 18 kırat hissesinden sağlanan 1.387 akçe, Amik Nahiyesi'ne bağlı olup Mağaracık adıyla da bilinen Şu'aybiye köyü mahsulünün rub' (1/4) ve sümn (1/8) hissesi karşılığı olan 540 akçe, Kuseyr'e bağlı Kavrânsiye köyü mahsulünün altı kırat hissesi karşılığı olan 662 akçe, Rumkale'ye bağlı Meydan mezrası mahsulünün tamamı olan 700 akçe, Antakya Suru içinde yer alan bir bağ yeri kirasının 12 kırat hissesi karşılığı olan 2.000 akçe, 932 hicri (miladî 1525-26) yılında Hatim bin Yusuf el-Hamravî tarafından vakfedilen bir tahıl değirmeninden sağlanan 4.000 akçe, halkı dağılmış olan bazı köylerdeki zeytin ağaçlarının sahib-i arzına harac-ı eşcârı kanun üzere ödendikten sonra kalan mahsûlün karşılığı olan 1.500 akçe⁷², Antakya Çarşısı'ndaki dört dükkânın kirası olan 840 akçe, altı evin yer aldığı zeminin kirası olan 120 akçe ve icara verilerek işletilen zaviyenin bostanından sağlanan 900 akçe ile hayır sahiplerinin mezar-ı şerife getirdikleri

72 "Eşcâr-ı zeytûn perâkende karyelerde ba'zı zeytûn ağaçları olub sâhib-i arzına harâc-ı eşcârı kânûn üzere edâ olunduktan sonra bâkî mahsûlü sâhib-i hayr vakıf itmeğîn vakfa zabt olunurmuş fi sene 1500". TKA, Evkaf 556: 135^a.

sadakalardan sağlanan ve tahminen 2.000 akçe civarında olan gelir.

Bütün bu gelir kalemlerinden vakfa 1550 yılında yıllık 26.609 akçe gelir sağlanıyordu. Bu gelirin % 31,79'una karşılık gelen 8.460 akçesi personel maaşı ve % 64,97'sine karşılık gelen 17.288 akçesi de mutfak masrafları için kullanılıyor, kalan 861 akçe ise makamın aydınlatılmasında kullanılan kandil yağı ve sergisinde kullanılan hasırların satın alınması ile doğabilecek diğer mühim işlerin masrafları için kullanılıyordu⁷³.

Tablo 3. Habîbü'n-Neccâr Makamı Vakfı'nın Gelir Çeşitleri (1550)

Gelir Çeşitleri	Yıllık Geliri (Akçe)	Toplam Gelir İçindeki Payı (%)
Köy ve Mezra Mahsullerinden Sağlanan Gelirler	15.249	57,31
Değirmen	4.000	15,03
Zeytin mahsulü	1.500	5,64
Dükkân kirası	840	3,15
Zemin kirası	2.120	7,97
Bostan icarı	900	3,38
Sadaka	2.000	7,52
Toplam	26.609	100

Tablo 4. Habîbü'n-Neccâr Makamı Vakfı'nın Gider Kalemleri (1550)

Gider Çeşitleri	Yıllık Gideri (Akçe)	Oranı (%)
Personel Maaşı	8.460	31,79
Yemek Giderleri	17.288	64,97
Yağ, kandil ve diğer masraflar	861	3,24
Toplam	26.609	100

⁷³ Personel ve yemek masrafları toplamı 25.748 akçe olmaktadır. Fakat Evkaf Defterinde masraf miktarı hatalı olarak 28.070 akçe olarak gösterilmiştir (bkz. TKA, *Evkaf* 556: 135*). Zira bu harcama miktarı toplam vakıf gelirinden fazladır.

Bu bağlamda, vakıf ve makamda hizmet gören personelden, vakfın yönetiminden sorumlu olan mütevelliyeye yedi akçe, imaretin şeyhine⁷⁴ beş akçe, vakfın gelir ve giderlerini kaydeden kâtime de üç akçe günlük ücret ödenirken, türbedar ve kapıcılık vazifesini birlikte üstlenmiş olan görevli ile vakıf gelirlerini toplayan câbi ve mutfakta yemek pişiren aşçıya (tabbâh) ikişer akçe, yemekleri taşıyan nakib, uncu (dekkâk) ve hela temizliğinden sorumlu olan kennâsa ise birer akçe günlük ücret ödeniyordu.

Mutfak harcamalarına gelince; sabahları yağlı pirinç çorbası, akşamları ise et ile buğday çorbası pişiriliyordu. Sabah pişirilen çorbada kullanılan yağ için günde dört akçe olmak üzere yıllık 1.304 akçe, pirinç için de günde beş akçe olmak üzere yıllık 1.630 akçe harcanıyordu. Ramazan ayı içerisinde ve her iki bayram ertesinde çorba pişirilmediğinden, yapılan masraflar toplam 326 gün için söz konusuydu.

Akşam için pişirilen et için, günlük yedi akçe olmak üzere yıllık 2.492 akçe harcanıyordu. Fakat yılın 356 günü et pişirilir, her iki bayram sonrasında ikişer günde pişirilmezdi. Buğday çorbası ise Ramazan geceleri ile Cuma geceleri ve her iki bayramdan sonraki ikişer günde pişirilmezdi. Dolayısıyla yılın 284 gününde pişirilen çorbanın masrafı için, günlük altı akçe olmak üzere, yıllık 1.704 akçe ayrılıyordu.

Günlük 14 akçe olmak üzere, yıllık 4.984 akçe sabah ve akşam vakitlerinde verilen ekmek için harcanıyordu. Fakat ekmek yılın 356 günü pişirilir, Ramazan ve Kurban bayramlarından sonraki ikişer günde ise pişirilmezdi.

Çorba ve ekmeklerin pişirilmesinde kullanılan odun için, iki bayramın ertesi günleri hariç olmak üzere, günlüğü üç akçeden yıllık 1.068 akçe masraf yapılıyordu. Yine çorba hazırlanmasında kullanılan soğan ve tuz için de, günlük bir akçe olmak üzere, yıllık 356 akçe harcanıyordu. Sabah ve akşam vakitlerinde hazırlanan yemek ve

⁷⁴ Bir Hurufat kaydında buna "Şeyhü't-ta'âm" denilmektedir. Bkz. VGMA, *HD* 1068: 163.

çorbaların vakfa yıllık toplam maliyeti ise 13.538 akçe idi.

Bütün bunlardan başka, Cuma gecelerinde de sumât⁷⁵ yemeği pişirilip hazır bulunan misafirler ile fakirlere dağıtılıyordu. Fakat bazı suhte taife-i yemeklerini imarete yemeyip meskenlerine götördükleri için misafir ve fukaraya pek bir şey kalmıyordu. Yapılan şikâyet üzerine, bunun önüne geçilmesine dair hükümet tarafından bir emir gönderilmiştir⁷⁶.

Sumât için günlük 12 akçe değerinde et kullanılıyordu. Fakat buna sekiz akçelik ilave yapılabileceğine dair bir karar alındığından her gece 20 akçelik et pişirilmekteydi. Yine sumât için sekiz menn⁷⁷ de pirinç kullanılıyor ve bunun için 28 akçe harcanıyordu⁷⁸. Fakat buna iki batman⁷⁹ daha ilave edilebileceğine dair bir karar alındığından her gece toplam olarak 10 batman pirinç kullanılıyordu. Yemek için kullanılan günlük yağ ise 15 akçe değerindeydi. Fakat bunun için de beş akçe ilave yapılacağına dair bir karar alınmıştır. Dolayısıyla yağ için günlük yapılan harcama 20 akçeye çıkabiliyordu. Netice itibarıyla, Cuma gecelerinde ikram edilen sumât yemeğinin hazırlanmasında, 12 akçesi et, 28 akçesi pirinç ve 15 akçesi de yağ için olmak üzere, günlük 55 akçe masraf yapılıyordu. Bunun vakfa yıllık maliyeti ise 2.640 akçe olup, toplam 48 geceyi (Cuma gecesi) kapsamaktaydı.

Öte taraftan, Ramazan gecelerinde misafirlere keşkül denilen bir tatlı da ikram ediliyordu. Bu-

75 Kullanılan malzemeden anlaşıldığına göre sumat, pirinç ve etle pişirilen bir yemek çeşidi idi.

76 "Berây-ı sumât-ı leyletü'l-Cum'a. Hâzır bulunan misâfirin ve fukaraya tevzi' oluna. Ba'zı sühte tâifesi me'kelin yemeye rızâ göstermeyüb meskenlerine alub gitmek murâd idinüb ol sebeble olancasun sühtevât alub misafire ve fukarâyâ ekser zamanda kalmaz imiş. Min-ba'd kimesne meskenine alub gitmeyüb sâ'ir 'imâretler gibi hâzır bulunan misafirine ve fukaraya ve sühtele tevzi' oluna". TKA, *Evkaf 556*: 135^b.

77 Halep bölgesinde 100 menn bir kantara eşitti. Bir kantar ise 228 kg ağırlığındaydı. Hinz 1990: 32.

78 Dolayısıyla 1550 yılında bir menn pirincin narh fiyatı 3,5 akçeydi.

79 Batman bir ağırlık ölçüsü birimi olup, bölgelere göre değişen çeşitleri vardı. Mesela Mardin'de 3 kg, Doğu Anadolu bölgesinde de 6,157 kg idi. Daha fazla bilgi için bkz. Hinz 1990: 23-28.

nun için de iki Antakya kilesi buğday kullanılıyor ve 14 akçe harcanıyordu⁸⁰. Ayrıca altı akçelik de yağ kullanılıyordu. Dolayısıyla keşkül için günlük 20 akçe, yıllık ise 880 akçe masraf yapılıyordu⁸¹. Ayrıca Ramazan ve Kurban bayramlarında da pilav ve ekşi aşı pişirilir, her bayram için 115 akçe, iki bayram için ise toplam 230 akçe harcanırdı. Bunun için her bayramda 40 akçelik et, 35 akçe tutarındaki 10 menn pirinç, 20 akçelik yağ, 20 akçelik de ekşi harcı kullanılırdı. Fakat pirincin 12 batman, yağın da 25 akçelik olabileceğine dair müsaadesi de alınmıştı.

3.30. Cafer Ağa Muallimhanesi Vakfı

1550 yılında kapı ağası görevini yürütmekte olan Cafer Ağa tarafından kurulmuş bir vakıftır. Mektephanenin vakfı sadece bir değirmenden meydana geliyordu. Harim Kasabası'nda yer alan bu değirmenin yıllık 20 bin akçe geliri vardı. Bunun 5.400 akçesi muayyen işler için harcanır, 14.600 akçesi de vakfa kalırdı. Buna göre sıbyan mektebi muallimine günlük altı akçe, sıbyan talî'asına günlük dört akçe, cüz tilaveti için sıbyan muallimine günlük bir akçe, cüz tilaveti için sıbyan talî'asına günlük bir akçe, yine cüz tilaveti için günlük bir akçe, muallimhane ferrâşına da günlük iki akçe ücret ödeniyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^a). Cafer Ağa vakfına, daha sonraki yıllarda yine Antakya Şehri'nde inşa edilen bir cami (Kuşunlu Camii VGMA, *HD 1061*: 189; VGMA, *HD 1056*: 172) de dâhil edilmiştir (Gül 2008: 164).

3.31. Fârisiye Medresesi Vakfı

İbn-i Sâhibü'l-Bâz adıyla da bilinen bu medresenin hangi mahallede olduğu Evkaf Defteri'nde belirtilmemiştir. Fakat bu medreseyi 15. yüzyılın başlarında Antakya'ya hâkim olan Doğancıoğlu Türkmenlerinin reisi Fâris ibn Sâhibü'l-Bâz

80 Bu durumda bir Antakya kilesi buğdayın narh fiyatı yedi akçeydi.

81 Bu toplam harcamanın 48 gece için söz konusu olduğu vakıf defterinde ifade edilmekle birlikte, günlük harcamanın 20 akçe olduğu hesaba katıldığında, bu masrafın ancak 44 gece için mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca vakıf defterinde keşkülün sadece Ramazan gecelerinde pişirildiği ifade edilmektedir. Oysa yapılan planlama takriben 1,5 aya göredir.

et-Türkmanî'nin yaptırmış olduğu anlaşılmaktadır⁸².

1550 yılında Fârisiye Medresesi vakfının yıllık 2.352 akçe geliri vardı. Bu gelirin 1.512 akçesi Çulha Çarşısı'ndaki 17 dükkân kirasından, 840 akçesi de Attârlar Çarşısı'ndaki 11 dükkânın kirasından sağlanıyordu. Vakıf gelirinin 144 akçesi mütevelliyeye, 1.224 akçesi müderrise, günlük iki akçesi de iki ayrı kurrâya maaş olarak ödeniyordu. Kalan 264 akçe ise medresenin aydınlatılması ve sergisinde kullanılan yağ ve hasır masrafı ile doğabilecek sair işlerin masrafı için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^a).

3.32. Gâziliyyetü'l-Berrâniye Buk'ası Vakfı

Buk'a, zâviye karşılığında kullanılmakla birlikte, genellikle medrese ile sıbyan mektebi arasındaki bir eğitim kurumunu ifade etmekteydi. Muhtemelen müderris maaşı 10 akçenin altında olan medreselere buk'a denilmekte ve buralara mahallî kadının teklifiyle tayin yapılmaktaydı. Ayrıca, bir medresede müderris olan kimseye aynı yerde bulunan bir buk'anın taltif maksadıyla ilâveten verildiği de oluyordu. Böylece müderrisin iki yerde ders verip ücret alması sağlanıyordu⁸³.

Ömer bin Yakub bin Ahmed bin Mansur el-Antakî tarafından inşa edilen Gâziliyyetü'l-Berrâniye Buk'ası'nın 1550 yılında 1.080 akçe vakıf geliri vardı. Bu gelir Antakya Çarşısı'ndaki 11 dükkân ve medrese civarındaki bir oda (dar) ile iki ekmek fırınından⁸⁴ sağlanıyordu. Vakıf gelirinin tamamı, günlük üç akçeden olmak üzere, müderrise maaş olarak veriliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^a). 18. yüzyıl Hurufat kayıtlarında da bu buk'adan bahsedilmektedir (bkz. VGMA, *HD 1068*: 157).

3.33. Emiriahur İnal Eşfer Vakfı

Antakya Meydanı'nda bulunan Kansu adlı birinin türbesi için kurulmuştur. Vakfın gelir kaynağını

sadece bir tahıl değirmeni oluşturuyordu. Antakya Nahiyesi'nin Tell Cirânın adlı mezrasında ve Âsi Nehri üzerinde kurulu olan bu değirmen İbn-i Özeriyye adıyla biliniyordu ve gelirinin $\frac{3}{4}$ hissesi türbeye vakfedilmişti⁸⁵. Bu değirmen hissesinden vakfa 1550 yılında 900 akçe gelir sağlanıyordu. Bu gelirden günlük birer akçe vâkıfın türbesinde Kur'an-ı Kerîm okuyan iki şahsa ücret olarak ödeniyor, arta kalan 180 akçe ise türbenin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlarının temini için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^b).

Antakya'da Emiriahur İnal Eşfer adına kurulmuş ikinci bir vakıf daha vardı. Bunun geliri ise yine Antakya Meydanı'nda bulunan İnal Eşfer'in türbesinde Kur'an-ı Kerîm okunması için vakfedilmişti. Vakfın gelir kaynağını Antakya'da İbn-i Mu'alla adıyla bilinen bir değirmenin $\frac{3}{4}$ hissesi oluşturuyordu ki bunun 1550 yılındaki gelir miktarı 1.200 akçeydi. Bu gelirden günlük bir akçe mütevellî ve nâzıra, iki akçe de her gün vâkıfın türbesinde Kur'an-ı Kerîm'den bir cüz okuyan şahsa veriliyordu. Arta kalan 120 akçe ise türbenin yağ ve hasır ihtiyacının karşılanmasında kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 136^b).

3.34. Mağribiye Zaviyesi Vakfı

Antakya Şehri'nin Meydan adlı mahallesinde yer alan bu zaviyeye yine Antakya'nın Maslaba adlı mahallesinde bulunan ve yıllık kira geliri 1550 yılında 40 akçe olan bir ev vakfedilmişti. Bu gelir, zaviyenin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçları için sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^b).

4. Nahiyelerdeki Vakıflar

4.1. Filincar Camii Vakfı

Kuseyr'e bağlı Filincar⁸⁶ köyünde bulunan bu caminin vakfı, yine aynı köyde bulunan ve 40 adet ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu. Vakfın yıllık geliri 1550 yılında 80 akçe idi. Vakıf geliriyle her yıl caminin yağ ve hasır ihtiyacı karşılanır, kalan miktarına ise imam ve hatip olanlar mutasarrıf olurdu (TKA, *Evkaf 556*: 139^b).

82 Fâris ibn Sâhibü'l-Bâz ve Doğancıoğlu Türkmenlerinin Antakya ve çevresindeki faaliyetleri konusunda bilgi için bkz. Gökhan 2013: 161-163.

83 İpşirli 1992: 386.

84 Vakıf defterinde "*Karye-i Habbâz 2 bâb fî sene 560*" olarak ifade edilmiştir (TKA, *Evkaf 556*: 136^a). Fakat 2 bâb denilmesi bunun köy değil fırın veya dükkân olduğu izlenimini vermektedir. Zira Antakya Kazası'nda 16. yüzyılda Habbâz isminde bir köy de mevcut değildi. Bkz. Çakar 2003-1: 340-347; Gündüz 2009: 193-215.

85 Bu değirmen 1536 yılında harap durumdaydı (bkz. BOA, *TD 397*: 320). Öyle anlaşılıyor ki bu tarihten sonra (1537-1549 yılları arasında) onarılarak tekrar çalışır duruma getirilmiştir.

86 Bu köy bugün Hatay ilinin Altınözü ilçesine bağlı olup, yeni adı Tokdemir'dir.

4.2. Kanbalit Camii Vakfı

Bu cami, Kuseyr'e bağı Kanbalit köyünde bulunuyordu. Cami vakfı yine aynı köyde bulunan bir zeytinlik ile bazı ceviz ağaçları ve üzüm bağından meydana geliyordu. Bunlardan sağlanan yıllık gelir 1550 yılında 500 akçe olup, bunun 360 akçesi (günlük bir akçe) caminin imamına maaş olarak verildikten sonra kalan 140 akçesi de yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 139^b).

4.3. Kandûn Camii Vakfı

Cami, Şuğur Nahiyesi'ne bağı Kandûn⁸⁷ köyünde bulunmaktaydı. Vakfı, yine aynı köyde bulunan ve sayıları belirtilmeyen zeytin ve ceviz ağaçları ile bir üzüm bağından meydana geliyordu. Vakfının yıllık geliri de 1550 yılında 940 akçe idi. Bu gelirden 600 akçe caminin imamına, 200 akçe de müezzinine maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe ise yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 139^b).

4.4. Kasım Bey Camii ve Mektebi ile Ferec Bey Mescidi Vakfı

Kasım Bey Camii ve Mektebi ile Ferec Bey Mescidi Antakya Kazası'na bağı Cebel-i Akra' Nahiyesi'nin *Ordu* adıyla bilinen yerleşim merkezinde bulunuyordu (TKA, *Evkaf* 556: 137^a). Cebel-i Akra' Nahiyesi bugün Hatay ilinin Yayladağı ilçesi sınırları dâhilinde yer almakta ve bahse konu olan Kasım Bey Camii de ilçe merkezinin Çamaltı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami, şadırvanlı genişçe bir avlunun içerisinde yer almakta ve mihrap duvarına paralel üç sahnalı plana sahip bulunmaktadır. Minaresi ise bir köşede yapıdan bağımsız olarak yükselmektedir. Taş malzeme ile inşa edilen caminin damı kırma bir çatı ile kaplanmıştır. Bu caminin kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Dulkadir beyi Alaüddövlé'nin oğlu Kasım Bey tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Şancı 2006: 527-529)⁸⁸. 16. yüzyılda varlığından bahsedilen mektep ve Ferec Bey adıyla bilinen mescit ise günümüze ulaşmamıştır.

87 Bugünkü Arslanyazı köyü olup Hatay'ın Yayladağı ilçesine bağıdır.

88 Hurufat kayıtlarında da bunun Kasım Bey binası olduğu belirtilmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1068*: 160.

Kasım Bey Camii vakfının gelir kaynakları, gayrimüslim yerleşmelerinden olan Kozviran, Keseb, Helkin ve Çakçak adlı dört köyde⁸⁹ yaşayan 50 Hıristiyan reayanın cizyesinden oluşuyordu. 1550 yılında her şahıstan 61 akçe cizye alındığından vakfa sağlanan toplam gelir 3.050 akçeydi. Bu gelirden günlük bir akçe mütevelliyeye, üç akçe Kasım Bey Camii'nde imamet ve hitabet vazifesini yürüten şahsa, bir akçe yine aynı yerde müezzin ve ferrâş vazifesini yapan şahsa ve bir akçe sıbyan muallimine verilirken iki akçe de Ferec Mescidi'nin imam ve müezzinine veriliyordu. Artan 170 akçe ise mescidin yağ, hasır ve sair ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 137^a).

Vakıf kaydına düşülen bir nottan anlaşıldığına göre, söz konusu cami ile mescit ve mektebin kadim vakfı mevcut olmadığı için Memlûk Sultanı Gavri zamanında yukarıda bahsedilen dört köyde yaşayan zimmîlerin cizyesi buraya vakfedilmiştir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra yapılan sayımda bu köylerde 46 reaya vardı. Fakat daha sonra çevreden gelen yeni göçler sebebiyle bu yerlerin nüfusu hayli arttı. Buna paralel olarak vakfın gelirinde de önemli bir artış meydana geldi. Bu sebeple vakfa câbi ve kâtibin yanı sıra günlüğü on akçe ile bir müderris tayin edildi. Kadının durumu hükûmete arzemesi üzerine önceden mevcut olan 46 kişinin haricindeki cizyenin hazine adına toplanmasına dair ferman çıkartıldı. Nitekim bahsedilen bu dört köyde toplam 204 nefer zimmî bulunuyordu. Fakat vakfa bağılanan 46 kişiden alınacak cizyenin masrafları karşılamaya kifayet etmeyeceğine ve caminin bu sebeple harap olacağına dair, vakıf yöneticilerinin hükûmete serzenişte bulunmaları üzerine, vakfa bağılanan zimmî sayısı elliye çıkarıldı. Kalan 154 kişiye ait cizyenin ise hazine için toplanmasına karar verildi.

4.5. Mekâbiros Mescidi Vakfı

Bu mescit Kuseyr'e bağı Mekâbiros köyünde bulunuyordu. Mescide, aynı köyde 180 zeytin ağacı ile üç ceviz ağacının olduğu bir bahçe vakfedilmişti ve bunun yıllık geliri 1550 yılında 500 akçeydi. Bu gelirin 360 akçesi mescidin imamına

89 Bu köylerin hepsi 1550 yılında Cebel-i Akra' Nahiyesi'ne bağılıydı. Bkz. Çakar 2003-1: 346.

maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe ise yağ, hasır ve diğer ihtiyaçların temini için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 138^b).

4.6. Com Mescidi Vakfı

Bu mescit yine Kuseyr'e bağlı olan Com adlı köyde bulunuyordu. Mescidin vakfı, 90 ağacın olduğu bir zeytinlikten meydana geliyordu. 1550 yılında bu zeytinlikten sağlanan yıllık gelir 500 akçe olup, günlüğü bir akçeden olmak üzere toplam 360 akçesi mescidin imamına maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe ise mescidin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlarının satın alınması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 138^b).

4.7. Mağdeletü'n-Nasarâ Mescidi Vakfı

Kuseyr'e bağlı Mağdeletü'n-Nasarâ köyünde bulunan bu mescidin vakfı, yine aynı köyde olup 250 ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu ve yıllık geliri 500 akçe idi. Bu gelirden günlük bir akçe mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra kalan 140 akçe de yağ, hasır ve sair ihtiyaçların masrafları için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 138^b).

4.8. Kayacık Mescidi Vakfı

Kuseyr'e bağlı Kayacık köyünde bulunan bu mescidin vakfı, yine aynı köyde bulunan ve 150 ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu. 1550 yılında vakfın yıllık geliri 500 akçe olup, bunun 360 akçesi (günlüğü bir akçeden olmak üzere) mescidin imamına maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe ise yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlar için sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 139^a).

4.9. Fâtikiye Mescidi Vakfı

Mescit, Kuseyr'e bağlı Fâtikiye köyünde bulunuyordu. Vakfı ise yine aynı köyde bulunan ve yıllık geliri tahminen 500 akçe olan bir zeytinlikten meydana geliyordu. Bu gelirden 360 akçe (günlük bir akçe) mescidin imamına maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe de yağ, hasır ve diğer ihtiyaçların temini için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 139^a).

4.10. Bekreni Mescidi Vakfı

Kuseyr'e bağlı Bekreni köyünde bulunan bu mescidin vakfı, köyün yakınında bulunan ve 170

ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu. 1550 yılında bu zeytinlikten sağlanan yıllık gelir 500 akçe olup, bunun 360 akçesi (günlük bir akçe) mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra kalan 140 akçe de yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 139^a).

4.11. Aklanûs Mescidi Vakfı

Bu mescit Kuseyr'e bağlı Aklanûs köyünde bulunuyordu. Vakfı ise aynı köyde bulunan ve 100 ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu ve yıllık geliri 1550 yılında 200 akçe idi. Bu gelirle caminin yağ ve hasır ihtiyacı karşılandıktan sonra kalan miktarına imam ve hatip mutasarrıf olurdu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 139^b).

4.12. Meshânû Mescidi Vakfı

Bu mescit, Kuseyr Nahiyesi'ne bağlı Meshânû köyünde bulunuyordu. Mescide üç adet bahçe (ğirâs) vakfedilmişti. Bunlardan ilki aynı köyün yakınında bulunan bir zeytinlik ile miktarı belirtilmeyen ceviz ağaçlarından meydana geliyordu ve yıllık toplam geliri 300 akçe idi. İkincisi yine Kuseyr'e bağlı Ercâlis adlı mezrada olup 80 ağaçtan oluşuyordu ve yıllık geliri 150 akçeydi. Üçüncüsü ise Belâvâ (doğrusu Belîvâ) mezrasında olup yıllık geliri 130 akçeydi. Bu gelirden günlük bir akçe imama ve yarım akçe de müezzine maaş olarak verildikten sonra, kalan 40 akçe ise yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 140^a).

4.13. Çorakiye Mescidi Vakfı

Mescit, Şuğr Nahiyesi'ne bağlı Çorakiye köyünde yer alıyordu. 1550 yılında, Garbeyaz köyünde bulunan zeytin ağaçlarından sağlanan 80 akçe, Çorakiye köyündeki bir kısım zeytin ağaçları mahsulünün yarısından elde edilen 240 akçe, Mağaracık köyündeki bazı zeytin ağaçlarından sağlanan 160 akçe ile yine Çorakiye köyündeki bazı ceviz ağaçlarından sağlanan 160 akçe vakfın gelir kaynaklarını oluşturuyordu. Vakfın toplam geliri 640 akçe olup, bunun 360 akçesi imam ve mütevelîye, 150 akçesi de müezzin ve hademeye maaş olarak ödeniyor, kalan 130 akçe ise kadının marifetiyle yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 140^a).

4.14. Şeyh Abdi Vakfı

Kuseyr'e bağlı⁹⁰ Zeryol köyünde bulunan mescit ve zaviyeye vakfedilmişti. 1550 yılında vakıf gelirleri, Kuseyr'e bağlı Bostancık mezrası mahsulünün ¼ hissesine karşılık gelen 125 akçe ile Furcîn köyündeki zeytinliğin arazi kirası olan 200 akçeden oluşuyordu. Bu gelirlerin 200 akçesi ile imam ve müezzinin maaşı ödeniyor, kalan 125 akçe ise mescit ve zaviyenin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 138^a).

4.15. Şeyh 'Areseddin Halil es-Samed Vakfı

Vakfın hangi amaçla kurulduğu evkaf defterinde belirtilmemekle birlikte, mütevellî ve nâzırın haricinde şeyh ve aşçının da maaş alması bunun bir zaviye vakfı olduğuna işaret etmektedir. Arapça olan vakfiyesi hicri 919 (1513-14 miladi) tarihlidir.

Şeyh 'Areseddin Halil es-Samed Vakfı, Altunöz'üne bağlı Budak Burcu adıyla da bilinen Besidûn köyü mahsulünün tamamı, Kuseyr Nahiyesi'ne bağlı olup Zaviye adıyla da bilinen Mağedlâniye köyü mahsulünün tamamı, yine Kuseyr'e bağlı Mülk adlı köy mahsulünün 6/24 kırat hissesi ile Kamitâ adlı mezranın 12/24 kırat hissesinden oluşuyordu. Bu gayrimenkullerden vakfa 1550 yılında toplam 7.510 akçe gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 5.000 akçesi Budak Burcu, 1.800 akçesi Zaviye ve 480 akçesi Mülk köyünden sağlanırken 230 akçesi de Kamitâ mezrasından elde ediliyordu.

Vakfın yıllık gelirinden; 751 akçe tevliyet ve nezâret hizmetini gören şahsa verilirken, günlük iki akçe de meşihat ve tabbâh (aşçı) hizmetini ifa eden personele veriliyordu. Bu harcamalardan sonra vakfa 603 akçe kalıyordu ki, bu miktar da kandil yağı, hasır ve sair levazımâtın temini için harcanıyordu. Şayet gelirden artan olursa, mütevellî ve şeyhin marifetiyle gelip gidenlerin yemek masrafları için kullanılıyordu⁹¹.

90 Evkaf defterinde bu köyün Cebel-i Akra' Nahiyesi'ne bağlı olduğu ifade edilmiştir (bkz. TKA, *Evkaf* 556: 138^a). Fakat aynı tarihli tahrir defterinde burası Kuseyr'e bağlı köylerden biri olarak gösterilmiştir. Bkz. Çakar 2003-1: 376; Gündüz 2009: 203.

91 "Şart-ı vâkıf mücebince kandil yağı ve hasır ve sair levâzımı görüle. Sonra fazla ne kalırsa mütevellî ve şeyh ma'rifetiyle âyende ve revendeye ta'âmına sarf olunub zevâid deyu kimesneye hilâf-ı şart-ı vâkıf nesne virilmeye". TKA, *Evkaf* 556: 138^a.

4.16. Fenk Zaviyesi Vakfı

Kuseyr Nahiyesi'nin Fenk adlı köyünde yer alan bu zaviyeye bir köy ve dört mezra ile bir değirmenin yıllık mahsulü vakfedilmişti. 1550 yılında zaviyenin bulunduğu Fenk köyünün mahsulü 800 akçe, Huveyz mezrasının mahsulü 150 akçe, Ferîkî mezrasının mahsulü 500 akçe, Antakya Nahiyesi'ne bağlı Deyrû'n-Nebât mezrasının mahsulü 1.500 akçe, Şeyzer Nahiyesi'ne bağlı Berîdîn mezrasının mahsulü 1.600 akçe, Şeyzer'e bağlı Celmidûn köyünde yer alan Hârûk adlı bir değirmenin mahsulü de 600 akçeydi. Bütün bu gayrimenkullerden vakfa sağlanan toplam gelir miktarı ise 5.150 akçeydi. Bu gelirden günlük dört akçe mütevellîye, iki akçe câbiye, bir akçe şeyhe ve bir akçe de aşçıya verildikten sonra, arta kalan 2.270 akçe ise zaviyeye misafir olanların yemek masrafları için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 138^a).

Sonuç

Evkaf defterleri Osmanlı şehir çalışmaları açısından oldukça önemli kaynaklardır. Mufassal tahrir defterlerinde vakıflara ait bilgiler yer almakla birlikte, buradaki kayıtlar genellikle tarıma ayrılan topraklardan vakıflara tahsis edilen gelir kalemlerini göstermektedir. Vakıfların en önemli gelir kaynaklarını oluşturan dükkân, ev, bahçe, han, hamam vb. gayrimenkullerin ve bunlarla bağlantılı olarak çarşı ve pazarların tespiti ise daha ziyade evkaf defterleri sayesinde mümkün olabilmektedir. Ayrıca vakıf binaların bulunduğu mahaller ile vakıf çalışanlarının ücret ve çalışma şartlarına ait bilgiler de yine bu defterlerde yer almaktadır.

1550 tarihli Halep Evkaf Defteri, Antakya vakıfları konusunda oldukça kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir. Zira bu defter, Halep ve kazalarına ait elimizdeki tek müstakil evkaf defteri özelliğini taşımaktadır. Dolayısıyla bu defter, 16. yüzyılın ortalarında Antakya'nın cami, mescit, mektep, medrese ve zaviyelerine ait gelir kalemlerinin yanı sıra vakıf çalışanlarının sayısı ve ücretleri hakkında bilgi veren en değerli kaynak özelliğini taşımaktadır.

Antakya uzun süre (170 yıl) Haçlı hâkimiyeti altında kaldıktan sonra 1268 yılında Memlûk idaresine geçmiştir. Dolayısıyla şehre İslâmî kimlik

kazandırmak ve burada yaşayan Müslümanların ihtiyaçlarına cevap vermek maksadıyla, bu dönemde (1268-1516) özellikle dinî ve ilmi yapıların oluşturulmasına daha fazla özen gösterilmiştir. Çünkü 1550 tarihli evkaf defterindeki kayıtlar, Antakya'da bu tarihte mevcut olan vakıf binaların (Cafer Ağa Muallimhanesi hariç) Memlûk döneminde inşa edildiğine işaret etmektedir. Fakat bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ihtiyaç hâsıl oldukça Osmanlı hayır sahipleri tarafından da yeni vakıf binalar yapılmıştır. Ayrıca yıpranmış olan mimari yapılar onarılmış, harabeye dönenlerin yerlerine de yenileri inşa edilmiştir. Bütün bu faaliyetler Antakya'nın Osmanlı döneminde sosyal ve ekonomik açılarından büyümesini hızlandırmıştır. Özellikle 16. yüzyılın sonlarına doğru Halep'in uluslararası ticaretinde İskenderun iskelesinin ön plana çıkmaya başlaması, İskenderun-Halep arasında yer alan Antakya'yı da olumlu yönde etkilemiş ve buradaki vakıf eserlerin çoğalmasına katkı sağlamıştır.

16. yüzyılda Antakya'da oturan veya şehre dışarıdan gelen Müslümanlar buradaki vakıf cami ve mescitlerde ibadetlerini yapıyor, tekke, zaviye ve imaretlerde karnını doyuruyor ve barınma imkânını buluyordu. Şehirde ve kırsal bölgelerde yaşayan Müslüman halk medrese, buk'a ve zaviyelerde ilmi eğitimini ve manevi terbiyesini alı-

yordu. Böylece bilgi akışı ve yayılışı kolaylaşıyor, vakıf müesseseleri sayesinde toplumsal adalet ve huzur sağlanıyordu. Bu hayır kurumlarına mali destek sağlamak maksadıyla inşa edilen çarşı ve dükkânlar da birer alışveriş merkezi olarak bölgenin ekonomik hayatına canlılık katıyordu. Vakıf müesseseleri aynı zamanda işsizliğin ortadan kalkmasında veya azalmasında da etkili oluyordu. Nitekim 1550 yılında 113'ü şehirde, 29'u da nahiyelerde olmak üzere, Antakya'da toplam olarak 142 aileye iş ve geçim imkânı sağlanmıştı.

Şehirdeki ticari hayat çarşı ve pazarlarda cereyan ediyordu. Camilerin bulunduğu alan, şehrin ana çarşılarını belirliyordu. Mescitler ise daha ziyade mahallelerde ve küçük çarşılarda yer alıyordu. Bunlardan taş yapılar olan camiler, çoğunlukla günümüze ulaşmayı başarmıştır. Fakat daha zayıf yapı malzemelerinden inşa edilen ve Memlûk dönemi yapıları olan mescitler ise zamana direnemeyerek ortadan kalkmıştır. Yine kırsal yerleşmelerde birer vakıf eseri olarak teşekkül eden ve Memlûk dönemi yapıları olan mescit ve zaviyeler de muhtemelen doğal afetler sonucunda yıkılarak fonksiyonunu kaybetmiştir. Dolayısıyla günümüzde Antakya'da mevcut olan tarihi binaların çoğu Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Memlûk dönemi yapıları ise muhtelif tarihlerde onarımlar görmek suretiyle ayakta kalabilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

1.1. Başbakanlık Arşivi (BOA):

Tahrir Defterleri (TD): 271, 397 ve 454 numaralı Halep Sancağı Tahrir Defterleri.

Kâmil Kepeci (KK) Tasnifindeki Ruus Defterleri: 209 ve 239 numaralı defterler.

Kâmil Kepeci (KK) Tasnifindeki Mevkûfat Defterleri: 2684 numaralı defter.

Evkaf Muhasebe Defterleri (EV): 14902 ve 38966 numaralı defterler.

1.2. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKA): 556 numaralı Halep Evkaf Defteri.

1.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):

Hurufat Defterleri (HD): 532, 534, 1017, 1056, 1057, 1060, 1061, 1067, 1068, 1140 ve 1159 numaralı defterler.

2. Basılı Arşiv Vesikaları

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) II, Dizin ve Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

3. Seyahatnameler

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı). İstanbul.

4. Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, Ahmet (1994). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII, İstanbul.

Akgündüz, Ahmet (1998). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara.

Ateş, Süleyman (1996). "Habîb en-Neccâr", *DİA*, 14, İstanbul, s. 373-374.

Bahadır, Gürhan (2013). "Kuruluşundan Memlûkler'e Kadar Hatay Tarihi", *Hatay Tarihi*, Ankara.

Çakar, Enver (2003-1). *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ.

Çakar, Enver (2003-2). "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, Elazığ, s. 351-374.

Çakar, Enver (2006). *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ.

Çakar, Enver (2005). "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avâriz-Hâne Defterine Göre)", *Bulleten*, LXVIII/252 (Ağustos 2004), Ankara, s. 431-459.

Deny, J. (1997). "Sancak", *İA*, X, s. 186-189.

Eroğlu, Cengiz-Babuçoğlu, Murat-Köçer, Mehmet (2007). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara.

Gökhan, İlyas (2013). "Hatay Bölgesinde Memlûkler Dönemi", *Hatay Tarihi*, Ankara.

Gül, Abdulkadir (2008). *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

Gün, Doğan (2010). "İngiliz Tâcirlerin Antakya Ahâlîsiyle İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Hatay Araştırmaları-I*, (ed. Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Ankara, s. 69-75.

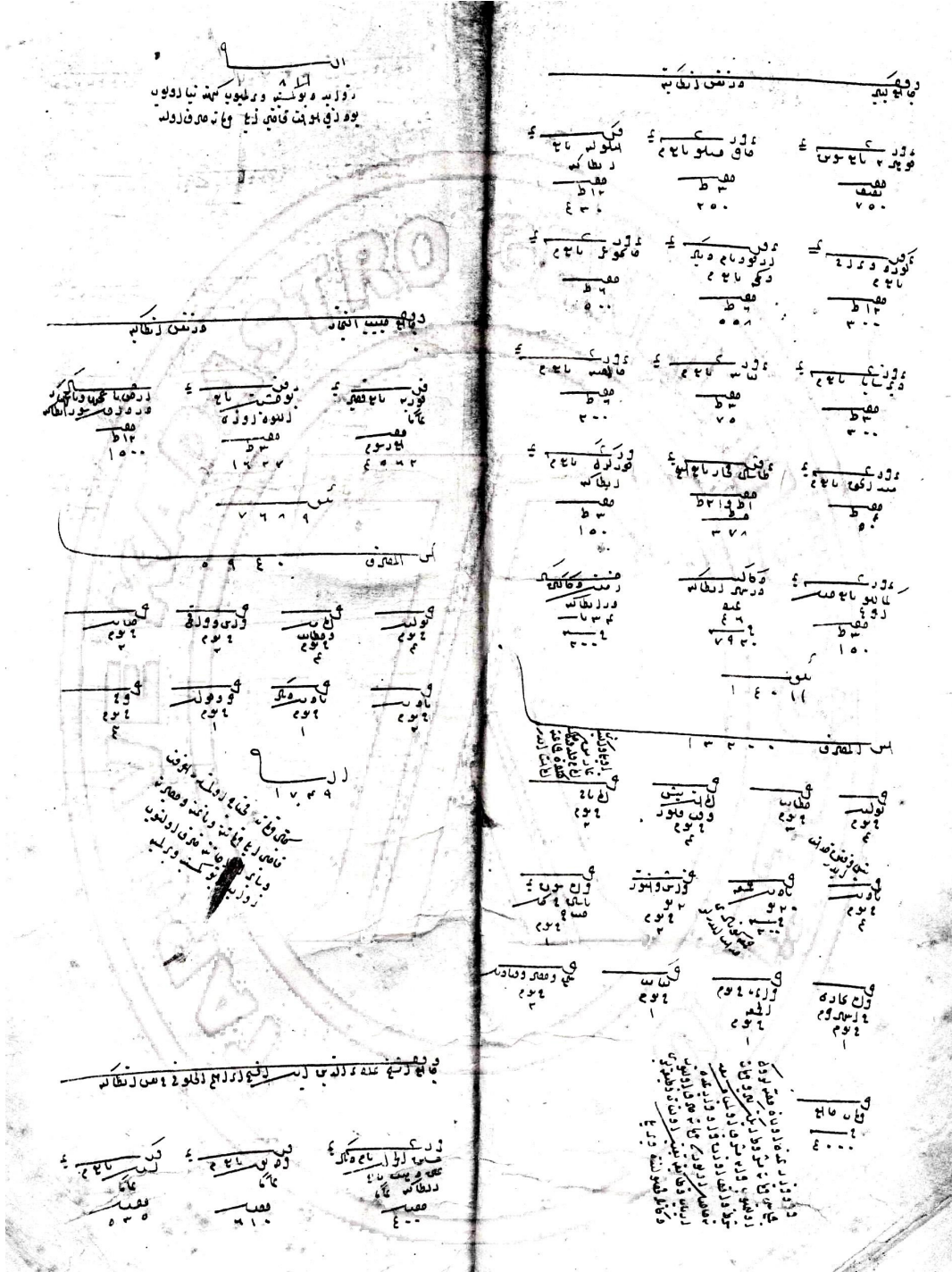
Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf", *DİA*, 42, İstanbul, s. 475-479.

Gündüz, Ahmet (2009). *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)*, Antakya.

- Gündüz, Ahmet-HİLOOĞLU, Cennet (2010). "Bazı Seyyahların Gözüyle Antakya", *Hatay Araştırmaları-I*, (ed. Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Ankara, s. 27-37.
- Halaçoğlu, Yusuf (1992). "Belen", *DİA*, 5, İstanbul, s. 403-404.
- Işık, Sevgi-KADIOĞLU, Songül-YILDIRIM, Mehmet (2012). *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Kataloğu*, Ankara.
- İlhan, M. Mehdi (1991). "The Ottoman Archives and Their Importance For Historical Studies: With Special Reference To Arab Provinces", *Bellekten*, LV/213, Ankara, s. 415-472.
- İnalçık, Halil (2004). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul.
- İpşirli, Mehmet (1992). "Buk'a", *DİA*, 6, İstanbul, s. 386-387.
- İpşirli, Mehmet (1993). "Cihet", *DİA*, 7, İstanbul, s. 546-548.
- Kara, Adem (2004). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Konukçu, Enver (2001). "Bazı Gezi Notlarına Göre Osmanlı Döneminde Antakya", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni I*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, s. 275-285.
- Kurt, Yılmaz-ERDOĞRU, M. Akif (2000). *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV-Adana Evkaf Defteri*, Ankara.
- Masters, Bruce (2003). "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", içinde: Edhem Eldem-Daniel Goffman-Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, (çev. Sermet Yalçın), İstanbul, s. 19-87.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih (1995). "Erdebil", *DİA*, 11, İstanbul, s. 276-277.
- Özdemir, Rifat (2002). *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, Antakya.
- Öztürk, Mustafa (1996). "Tahrir Defterine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, Elazığ, s. 327-333.
- Raymond, André (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul.
- Sahillioğlu, Halil (1991). Antakya, *DİA*, 3, İstanbul, s. 228-232.
- Şahin, İlhan (2004). "Nahiye", *DİA*, 32, İstanbul, s. 306-308.
- Şahin, İlhan (2009). "Sancak", *DİA*, 36, İstanbul, s. 97-99.
- Şancı, Fuat (2006). *Hatay İlinde Türk Mimarisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tekin, Mehmet (1993). *Antakya'lı Din Şehidi Habîb Neccâr*, Antakya.
- Tekin, Mehmet (2000). *Hatay Tarihi*, Ankara.
- Tozlu, Selahattin (2009). *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, Elazığ.
- Wehr, Hans (1976). *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (ed. J. Milton Cowan), New York.
- Yedi yıldız, Bahaeddin (2013). "Vakıf", *DİA*, 42, İstanbul, s. 479-486.

Ekler

Ek-1. Örnek Belgeler

TKA, Evkaf, nr. 556, v. 128^b-129^a

Handwritten musical notation on a manuscript page, featuring various musical staves and lyrics in Ottoman Turkish. The page is divided into two main sections by a vertical line.

Left Section:

- Top staff: *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *ایستاده ایستاده* (Istade istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade).
- Middle staff: *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade).
- Bottom staff: *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade).

Right Section:

- Top staff: *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade).
- Middle staff: *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade).
- Bottom staff: *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade), *در کمال ایستاده* (Derkamal istade).

The manuscript includes various musical notations such as *در کمال ایستاده*, *ایستاده ایستاده*, and *در کمال ایستاده*, along with numerical sequences and other symbols. The page is numbered 37 at the bottom.

TKA, Evkaf, nr. 556, v. 129^b-130^a

Resimler

Resim 1. Habîbü'n-Neccâr Camii

Resim 2. Ulu Camii

Resim 3. Şeyh Ali Camii